

BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR

Egy írásbeli hitvita a reformáció korai időszakából: Simontornyai Gergely és Gregorius Coelius Pannonius

A reformáció terjedésének első szakasza Magyarországon körülbelül 1521-től az 1540-es évek végéig tartott. Ez a befogadás időszaka volt. A reformáció még nem szakadt el a római katolikus egyháztól, mind a lutheri tanításokat, mind azok cáfolatait elsősorban katolikus egyháziak, szerzetesek és világi papok hirdették. A legelső név szerint ismert reformátorok között a budai Johann Kresling¹ plébánost, az idegenből jött és később Luther mellett működő Conrad Cordatus² udvari papot, Ozorai Imrét,³ aki az első magyar nyelvű vallásos traktátust írta, Dévai Bíró Mátyás volt ferencesrendi szerzetest és főleg a török hódoltságban, területünkön működő Sztárai Mihályt,⁴ kell számon tartani. A befogadási korszak vége felé kezdett működni Szegedi Kis István,⁵ aki a magyarországi reformáció nemzetközileg elismert alakja lett: Svájcban és Angliában jelentek meg könyvei. A hódoltsági reformátorok első és második nemzedékének nagy része dél-dunántúli volt. A Drávaszögben született Kopácsi István,⁶ később a sárospataki református kollégium egyik szervezője, Laskai Csókás Péter,⁷ majdan a marosvásárhelyi kollégium rektora, Drávasztáran született Sztárai

¹ Johann Kresling (Buda, ?–Selmezbánya, 1549 eleje): magyarországi reformátor. A bécsi egyetemre 1509-ben iratkozott be és 1515-ben magisteri fokozatot szerzett ott. 1523-ban Körmöcbányán, 1524-ben Budán kapott lelkészi állást. Innen 1525 elején kirándult a bányavárosokba a reformáció elveit hirdetni, amiért fogságot szenvedett, melyből csak 1526 elején szabadult ki. Rövidesen ismét Körmöcbányán lett lelkész, ahonnan pár év múltán Jägerndorfba (Szilézia) távozott. 1536-ban vagy 1537-ben visszatért Magyarországra s ekkor Korponán, 1541 nyarán Selmezbányán foglalta el a plébánosi állást. ZOVÁNYI 1977, 351.

² Conrad Cordatus (Weissenkirchen, Ausztria, 1480–Stendal, 1546. április 6. előtt): hittudós, protestáns lelkész. Szegény huszita parasztcsalád sarja, Bécsben tanult, 1505-ben pappá szentelték.

³ Ozorai Imre (Ozora, 1500/1510 körül–?, 1550 előtt): lutheránus lelkész, protestáns egyházi író, az első magyar reformátorok egyike, a református vallásos értekező próza egyik első képviselője. FÖLDEVÁRY 1898, I. 35; ZOVÁNYI 1977, 447; ŐZE 2005, 11; DEBRECENI EMBER 2009, 729.

⁴ Sztárai Mihály (?–Pápa, 1575): reformátor, evangélikus lelkész, énekszerző, a 16. századi magyar irodalom jelentős alakja. ZOVÁNYI 1977, 616–617; KEVEHÁZI 2005, 158.

⁵ Szegedi Kis István (? , 1505–Ráckeve, 1572): magyar református teológus, reformátor, költő, szuperintendens. ZOVÁNYI 1977, 583–584; LÁBADI 2000, 239–249.

⁶ Kopácsi István (?–Sárospatak, 1562 körül): reformátor, lelkész, iskolaalapító. Művei nem maradtak fenn. FÖLDEVÁRY 1898, I. 36; ZOVÁNYI 1977, 336; ŐZE 2005, 112.

⁷ Laskai Monedulatus (Csókás) Péter (Laskó, ?–Gyulafehérvár, 1587. szeptember): református lelkész, tanár, egyházi és teológiai író. ZOVÁNYI 1977, 363–364; LÁBADI 2000, 286–288; SZABÓ 2017, 184–185.

Mihály, aki 1551. évi levelében maga így jellemezte reformátori tevékenységét: „Hét éve elmúlt már, hogy én az Úr igéjét hirdetni kezdtem, és már innen és túl a Dunán és a Dráván, az Úrnak gazdag és már túlérétt gabonájának aratásra jött többi atyafiával s a Szentlélek segítségével 120 egyházat alapítottam, amelyek közül mindegyikben egy értelem szerint hirdettetik és fogadtatik az Úr igéje, és pedig oly nagy tisztasággal, hogy sokan állítják, miszerint jobban szervezett egyházakat azoknál sem láttak, akiknél az Úr igéje ide s tova 30 éve hirdettetik.”⁸

A Sztárai Mihály által említett „többi atyafi” is szinte mind dél-dunántúli volt, köztük: Hercegszöllősi Gáspár.⁹ Az 1540-es években a lutheri reformációt felváltó helvét irányt is a dél-dunántúli táj szülöttei irányították itt. Köztük Veresmarti Illés,¹⁰ Laskai Szűcs György vagy Kálmáncsehi Sánta Márton.¹¹ Laskóra menekült Szegedi Kis István is a Tiszántúlról, ahogy itt tevékenykedett hosszú évekig és itt vált a kálvini irány hívévé Skaricza Máté,¹² később Ráckeve papja. Az ő munkásságuk nyomán a század második felére a Dél-Dunántúlon a kálvinizmus vált uralkodóvá; az 1550-es évek végére már az alsó-dunamelléki püspökség is megszerveződött, Baranya központtal.¹³ „1576-ban Hercegszöllősön tartották azt a zsinatot, amely formába öntötte a Dunántúl református szellemében ismert első kánonjait.”¹⁴

A Zoványi-lexikon alapján korai reformátorként jelölt húsz névből öt kivételével a többség déli, a török által feldúlt vagy veszélyeztetett területről származott. Olyan vidékről, ahol hagyományokban, és személyes vagy családi tapasztalatainkban az elmúlt százötven év török háborúi jelentették életük központi szervező kérdését, kihívását. A mohamedán hódításra kellett engesztelhetetlen vagy kiegyező álláspontot kialakítani, de mindenképpen foglalkozni kellett vele. A század közepének reformátor értelmisége számára a középkori Magyar Királyság, Magyarország egy területet és országot jelentett darabokra hullása után is, és mozgásukban, gondolkodásukban nem befolyásolta őket. Jól mutatja ezt az öt talán legnagyobb hatású magyarországi reformátor életútját felrajzoló térkép. Dévai Bíró Mátyás, Sztárai Mihály, Szegedi Kis István, Méliusz Juhász Péter, Huszár Gál az 1530-as évektől az 1560-as évekig aktív, nagy hatású magyar nyelvű reformátorok. Működésükben közös volt, hogy a századfordulón születtek. A beosztástól független területeken dolgoztak, politikai és közigazgatási határokat léptek át, a térítés nyelve volt a fő irány. Hatott viszont a reformátor értelmiség gondolkodásának változására az az ütközőzóna, amellyé Magyarország változott az 1541 utáni hat generációnyi időtartamra.¹⁵ Minden közigazgatási szervezetnek ellenőrizhető hitvallásokkal bíró egyházzervezetekre van szüksége. Kialakult 1567-től a református egyház, sok szempontból éppen a hódoltságra támaszkodva, és területünkön részben eltűnt az evangélikus felekezet, illetve visszaszorult Magyarország északabbi és nyugatabbi részeire.

A Dél-Dunántúl a Magyar Királyság egyik leggazdagabb vidéke volt a középkor végén. Ebben egyaránt szerepet játszott elhelyezkedése és kedvező éghajlati adottsága. Domborzati viszonyai miatt Baranya és Tolna híresek voltak szőlőikről, és a bortermelés révén az itteni lakosság komoly jövedelemre tett szert. Ez volt a térség mezővárosi fejlődésének alapja, és ez a polgárság művelődési

⁸ Idézi: BENDA 1991, 209.

⁹ Hercegszöllősi Gáspár: Veresmarti Illés püspök fia. Tanulmányait Tolnán kezdte, Debrecenben folytatta, míg végül is mint Debrecen városának alumnusa 1589-ben Wittenbergbe ment az egyetemre. Hazatérte után előbb Debrecenben, ezt követően 1592-ben Tolnán lett rektor, majd 1593-tól laskói s végül ráckevei lelkész. 1607-ben az alsó-dunamelléki egyházkerület püspökének választották meg. Halálának időpontja ismeretlen. FÖLDVÁRY 1898, I. 58; KATHONA 1974, 43; LÁBADI 2000, 288–289; SZABÓ 2017, 152.

¹⁰ Veresmarti Illés (Vörösmart, ?–Hercegszöllős, 1589): református szuperintendens 1572 és 1589 között. ZOVÁNYI 1977, 685; DEBRECENI EMBER 2009, 770.

¹¹ Kálmáncsehi Sánta Márton (Kálmánca, 1500 körül–Debrecen, 1557. december): római katolikus pap, református püspök. 1523 őszétől a krakkói egyetemen tanult, ahol 1524–1525-ben a magyar bursa seniora volt és magisteri fokozatot szerzett. 1538-tól gyulafehérvári kanonok, tanár és iskolaigazgató. 1538-ban a Szegedi Gergely nagyváradi ferences és Szántai István kassai reformátor közti segesvári hitvita egyik bírója. Ennek hatására hamarosan a reformációhoz csatlakozott. ŐZE 2005, 113.

¹² Skaricza Máté (Ráckeve, 1544–?, 1591): reformátor, református lelkész. ZOVÁNYI 1977, 547; SZABÓ 2017, 221–222.

¹³ ŐZE 2019, 37.

¹⁴ BENDA 1991, 86–97.

¹⁵ ŐZE 2019, 38.

viszonyait is nagyban befolyásolta. A műveltség megszerzésében az itt lakóknak segítségére volt az egyház is, hiszen a szerzetesrendek előszeretettel telepedtek le a Dél-Dunántúlon, és jelenlétükkel hozzájárultak ahhoz, hogy igen sűrű egyházi infrastruktúra jöjjön létre a térségben. Az egyházi intézmények egy jól működő iskolahálózatot működtettek, amelynek a központja a pécsi káptalani iskola volt. Az oktatás minőségét jelzi, hogy a pécsi egyházmegyéből sokan tanultak tovább külföldi egyetemeken. Padovában volt Mohács előtt beiratkozott hallgató a Dél-Dunántúlról: 1501-ben Paxi Balázs, 1502-ben Tolnai János, 1505-ben Decsi János, sőt korábban is. Például Tolnai Jakab fia András, aki az ottani egyházmegye klerikusa lett, 1421. október 19-én Rómában Márton pápától a padovai székesegyházhoz kanonoki stallumot kapott.¹⁶ Mohács előtt Krakkóban tanult már Tolnáról: 1519 téli szemeszterére iratkozott be Tolnai Péter fia Ferenc. Neve ismét szerepelt a vizsgázók között 1520. május 10-én.¹⁷

A bécsi egyetem vezető szerepet játszott a magyarországi egyházi és jogtudó értelmiség képzésében. Bizonyos Donát apát rektorsága idején (1383. november 9.–1384. október) kezdte el tanulmányait Tolnai Mihály, aki – mivel szegény volt – a beiratkozásakor esedékes garasok lefizetése alól felmentést kapott.¹⁸ Az 1425. október 25-én kezdődő szemeszterre iratkozott be a Natio Hungaricába a tolnai Recskei Pál fia István, lefizette a négy garas illetéket.¹⁹ Az 1427. április 14-én kezdődő nyári szemeszterre írták be Tolnai Györgyöt, aki a négy garast lefizette.²⁰ A bécsi egyetem növendékei voltak: Tolnai Bereck, aki az 1444. évi nyári szemeszterre iratkozott be és Tolnavári Albert, aki az 1446. évi nyári szemeszterre járt.²¹ Hazai tanulmányainak befejezése után a tehetséges, a pécsi egyházmegyéhez tartozó klerikus, Tolnai Máté 1479-ben a krakkói egyetemre került.²² 1489 tavaszán lépett a bécsi egyetem tanulói közé négy dénár lefizetésével Tolnai János. Tanulmányai végzéséhez Pécsen egy kanonoki stallum jövedelmét kapta meg, majd 1497-ben, mint nyilván jó tehetségű ifjú, elnyerte a tolnai főesperesség javadalmát. Ekkor Rómában a pápától engedélyt kért és kapott arra, hogy valamelyik egyetemen két évig még tovább tanulhasson anélkül, hogy tanulmányai idejére pappá szenteltesse magát. A padovai egyetemre ment, ahol már mint bölcsész ismételtelen olvasható neve a kánonjogi vizsgákon és doktorátusokon a tanúk között. Az 1500-as év tavaszi szemeszterén ő a rektorhelyettes. Kánonjogi és világi doktorátusát megszerezve tért vissza Pécsre, ahol mint Zsigmond püspök jó embere a püspök haláláig helynöke és egyházmegyei ügyész.²³

A bécsi egyetem anyakönyveiben szerepelnek ez idő tájban: Tolnai Márton, 1502 őszi szemeszterében artista, 1503 tavaszin scholaris, Tolnai Buzgó Dénes 1503-ban scholaris, 1505-ben baccalaureus. Tolnai Ferenc 1505-ben baccalaureus, Tolnai Gergely 1513-ban scholaris, Kardos Imre 1515-ben scholaris, 1517-ben artista, 1519-ben baccalaureus, Bocskor Ferenc 1519-ben, Tolnai Mátyás 1524-ben, Tolnai György 1525-ben scholaris, és fizettek a beíratáskor két-két krajcárt.²⁴ Perugiában és Sienában tanult 1489–1490-ben Tolnai Jónás.²⁵

Már Mohács előtt megkezdődik a külföldi egyetemre járók sorozata. A bécsi egyetemre járt például 1380-ban Andreas de Tolna, 1383-ban Michael de Tolna, 1407-ben Stephanus Puel de Tolna,²⁶ 1505 körül Dionisius Bwsgo de Tolna.²⁷ A krakkói egyetem hallgatója volt 1517 körül Franciscus de Tolna.²⁸ A padovai egyetemre járt Tolnai János archidiaconus et canonicus Quinqueeclisiensis.

¹⁶ TIMÁR 1992, 70; BALÁZS KOVÁCS 2017, 455.

¹⁷ TIMÁR 1992, 71; BALÁZS KOVÁCS 2017, 455.

¹⁸ TIMÁR 1992, 70; BALÁZS KOVÁCS 2017, 456.

¹⁹ TIMÁR 1992, 70; BALÁZS KOVÁCS 2017, 456.

²⁰ TIMÁR 1992, 71; BALÁZS KOVÁCS 2017, 456.

²¹ TIMÁR 1992, 71; BALÁZS KOVÁCS 2017, 456.

²² TOLNAI é. n.

²³ TIMÁR 1992, 71; BALÁZS KOVÁCS 2017, 456.

²⁴ TIMÁR 1992, 71; BALÁZS KOVÁCS 2017, 456.

²⁵ HARASZTI SZABÓ – KELÉNYI 2019, 290, 301.

²⁶ TÜSKÉS 2008, 47, 49, 78.

²⁷ SCHRAUF 1902, 67.

²⁸ SCHRAUF 1893, 22.

„Egyike a hivatalos és magán jellegű iratokban legtöbbször szereplő személyeknek.”²⁹ 1499. február 21-én ő is aláírja a Csáki Miklós kiválóságát tanúsító iratot. Ez év augusztusában kölcsönt ad egyik honfitársának. 1500 áprilisában lakásügyéről olvashatunk. 1500. augusztus 22-én tanú Ábrahám István doktori vizsgáján. 1501 januárjában procuratorokat vall, hogy a neki járó tartozásokat pénzben vagy természetben behajtsák. Ez év április elsején őt bízták meg, hogy hasonló ügyben járjon el. 1502. január 27-én pedig döntőbírónak teszik két olasz személy kanonoki jövedelmi ügyében támadt viszályban. Bejáratos professzorokhoz, de olvashatunk egyéb pénzügyi zálogügyéről is.³⁰

Ez azt jelentette, hogy volt a Dél-Dunántúlon egy gazdag mezővárosi polgárság, amelyik fontosnak tartotta, hogy minél több tagja szerezzon külföldi tapasztalatokat. Ez komoly művelődési igényt mutat, és egyben cáfolja is azt a megállapítást, miszerint a nép tudatlan lett volna a reformáció évszázadában.

A pécsi egyházmegye területén is hasonló módon történt meg a plébániai és városi iskolák válásváltása. A megszűnő papi utánpótlás, a hadak által elkövetett atrocitások és a természetes elhalálozás révén legtöbbször békés módon vette át a településeken a hitélet vezetését egy-egy reformátor. Ahol esetleg működő katolikus plébánost találtak, ott korszerű, külföldön szerzett tudásukkal gyorsan fölébe tudtak kerekedni hiányos képzettségű ellenfeleiknek. Eszéki Szigeti Imre³¹ úgy ténnyezte meg Kálmáncsehi lakosságát, hogy először – az egyébként Padovában tanult – helyi Endericus (Szegeci) Mátét³² győzte meg, és utána az egész település elfogadta az új tanokat.

A reformáció befogadása egyébként nem feltétlenül volt előre mérlegelt döntés eredménye, mint ahogy esetleg a lelkészválasztásnál is többet nyomtak a latban a vonzó személyiségjegyek, mint az, amit az illető tanítani akart. Könnyen megeshetett az is, hogy a lelkész szinte észrevétlenül – sőt az is, hogy akaratlanul – vezette át híveit a régi és a sok átmeneti változatban jelentkező új tanok közötti, még sokáig igencsak elmosódott mezsgyén. Előfordulhatott ennek ellenkezője is: nevezetesen, hogy egy-egy tüzes hittérítő valósággal ráerőszakolta magát az érintett közösségre. Eszéki Zigerius Imre maga meséli, hogy az általa felkeresett Tolna és Kálmáncsehi lakossága egyáltalán nem volt felkészülve az általa egyenest Wittenbergből hozott tanításokra. Első látogatásakor, 1545 végén Tolna *„egészen istentelen és bálványozással telt volt, úgyhogy azon két hét alatt, míg ott voltam, annyi ezer ember között alig hármát vagy négyet találtam, kiknek az evangélium igazsága tetszett. Tolnáról Kálmáncsehire mentem. Ott Isten igéjét másfél hónapig prédikáltam és az Úristen megsegített. Mert sok ember elhagyta a hamis és istentelen tanítást és követte Krisztust.”* Tolnán még azt követően sem sikerült áttörést elérnie, hogy 1548 második felében visszatért oda: a magisztrátus a török hatóságokkal akarta kivettetni.³³

Magyarországon éppen úgy történt, mint máshol, az új hithez csatlakozó gyülekezetek első lelkészei a római katolikus egyházból kerültek ki. Máshogy nem is lehetett volna teológiai képzettséghez jutni, hisz azt nem lehetett az egyházon kívül megszerezni. Már az első időben, az 1520-as évek elején főként a minoriták hirdették az új tanításokat a szószékről. Így érthető, hogy Magyarország első egyházszervező nagy hatású reformátorai minoriták voltak. Szent Ferenc rendjéből került ki például Dévai Bíró Mátyás (1500–1545), akiről azt jegyezték be a krakkói egyetem anyakönyvébe, hogy ő *„vitte a magyarok közé Luther pestisét”*. Ferences volt a hagyományok szerint Sztárai Mihály, a török uralom alá került területek protestáns gyülekezeteinek nagy szervezője. De a reformáció szervezőivé váltak a római katolikus egyház olyan megbecsült tagjai is, mint Kálmáncsehi Sán-

²⁹ VARGA 1975, 214.

³⁰ VARGA 1975, 214.

³¹ Eszéki Zigerius Imre (Eszék, ?–?, 1553 körül): reformátor, tanár. KATHONA 1974, 36; LÁBADI 2000, 258–260; ÓZE 2005, 113.

³² Szegeci Máté: Sárvár első ismert evangélikus lelkésze volt. 1545 körül tanult Wittenbergben, s 1550. március 9-én mint kálmáncsehi lelkész ajánlotta fel szolgálatait Nádasdy Tamásnak, hamarosan oda is került. Nevelője volt Nádasdy Ferencnek, a család bizalmi embere lett. A dunántúli egyházkerület 1576-ban őt választotta meg első püspökének. Több mint harminc esztendeig volt sárvári lelkész, egészen 1585. július 12-én bekövetkezett haláláig. PAYR 1924, 61.

³³ HOLUB 1911, 6–8; SZAKÁLY 1995, 12.

ta Márton, aki Erdélyben a gyulafehérvári káptalan tagja volt előzőleg. Dávid Ferenc³⁴ eredetileg ugyancsak azzal a káptalannal lehetett kapcsolatban, majd a Magyarországon kialakuló valamennyi felekezetenél, a lutheránusoknál, a kálvinistáknál, az unitáriusoknál püspökké választották. Élete végén mint szombatost taszította el magától az unitárius egyház, s mint ilyen vetette fogságba a világi hatalom.³⁵ A ferences befolyás a 16. század negyvenes éveitől meglévő kolostorok miatt az ötvenes, legfeljebb a hatvanas évek reformátor nemzedékére lehetett hatással. Az 1530–1540-es évek harcai sok esetben a délvidéken folyó ferences szerzetes, illetve „apostata” harcok is felfoghatók, ahol ferencesnek ferences volt az ellenfele, bizonyítják ezt azok az adatok, melyek generális zsinatok által a későbbi reformációs színhelyekre, például Kálmáncsára, Tolnára, Tasnádra, Kecskemétre, Dévára, Egerbe vezényeltek hitszónokokat, ferenceseket ferencesek ellen. Vaskaszentmárton 1550-es hitvitája után a papi nőtlenséget és a szentek közbenjárását a török tiltása ellenére is prédikáló barátot volt kénytelen büntetni a mohamedán hatóság. Tolnán ferences baráttal vívott harcot Sztárai Mihály. Még Szegedi Kis István ellenfele is raguzai származású olasz ferences volt Ráckevén.³⁶

Az 1550-es évek elejétől az 1570-es évek közepéig a szerveződés időszaka volt, amit az első lutheránus püspök, Gönczi Máté megválasztásától a protestáns többség létrejöttéig lehet számítani. Az új egyházak tanításai ezalatt megszilárdultak, szervezetük hosszú időre érvényes formákat öltött, a római katolikus egyház velük szemben védekezésre szorult. Amíg a protestantizmusnak csak a katolikus tanoktól kellett elhatárolnia magát, a tanítások ügye nem váltott ki viharokat. Heves vitákra, az egyes dogmatikai tételek minuciózus pontosságú meghatározására csak akkor került sor, amikor a reformációnak Svájcban Kálvin tevékenysége nyomán bontakozó irányzata, illetve az irányzat képviselői is megjelentek Magyarországon. Ez valamikor az 1540-es évek végén és a következő évtized elején történt, a gyulafehérvári kanonokból reformátorrá vált Kálmáncsehi Sánta Márton nevéhez köthető, aki így módon az első protestánsok által üldözött protestáns lett.³⁷ Említhetnénk a Tolna vármegyei Ozorán született Ozorai Imrét, a tolnai–somogyi határszélen, Horhi faluban született Méliusz Juhász Pétert,³⁸ vagy a Decsen született Tolnai Decsi Gáspárt.³⁹

A Dél-Dunántúl reformációjában igen jelentős szerepet játszottak az itt született reformátorok, prédikátorok. A tolnai és baranyai mezővárosokban született lelkészek, tanítók garmadáját találtak a különböző feljegyzésekben, melyek bizonyítják az itt élt lakosság – elsősorban mezővárosi parasztpolgárság – fogékonyságát a nyugatról érkező új eszmék iránt. A kutatásokból látjuk, hogy a reformáció üzenetére az a nemzedék lett igazán nyitott, amelyet nem érett fejjel érintett az 1526-ot megelőző általános társadalmi–politikai hangulat. Annak a nemzedéknek hirdethették a megújulás üzenetét sikeresen a reformátorok, amely a harmincas évek elején, közepén élte érett, felnőtt életét. Sőt, még inkább azoknak, akik ekkor jártak iskolába, s már egyáltalán nem voltak érintettek közvetlenül személyesen mindattól, ami az ország nagy bukása előtt történt. Rájuk már éppen ennek a bukásnak a következményei hatottak, amelyből kiutat kellett találniuk. A Mohács utáni mély történelmi válságban vergődő magyarság a reformáció üzenetében talált feleletet sorskérdéseire.⁴⁰

Minek köszönhető a reformáció gyors sikere a Dél-Dunántúlon? A római katolikus infrastruktúrára sújtott csapás mellett az lehetett a legfontosabb ok, hogy a felekezetek közötti nagy kulturális versenyben a protestánsok győztek. Prédikátoraik sokkal felkészültebbek voltak a hívek szemében a katolikus társaiknál, érvelési technikájuk kifinomultabb volt, és a könyvnyomtatást is nagyon korán a saját szolgálatukba tudták állítani. (A 16. században harminc nyomda működött a Magyar Király-

³⁴ Dávid Ferenc (családi nevén Hertel) (Kolozsvár, 1520 táján–Déva, 1579. november 15.): az erdélyi magyar lutheránusok második, a reformátusok és unitáriusok első püspöke. ZOVÁNYI 1977, 134–135.

³⁵ PÉTER 1995, 11–12.

³⁶ ÖZE 2005, 114.

³⁷ PÉTER 1995, 16–21.

³⁸ Méliusz Juhász Péter (Horhi, 1532–Debrecen, 1572. december 25.): református püspök, egyháztudós, botanikus, a magyarországi reformáció legnagyobb hatású személyisége. SZABÓ 2017, 192–193.

³⁹ BALÁZS KOVÁCS 2022, 119–146.

⁴⁰ UGRAI 2017.

ság területén, ám ezek közül mindössze egy volt katolikus Nagyszombatban.) A vallásváltás során a plébániai iskolák felügyelete is az új prédikátorra maradt, a közösség az ő kezébe tette gyermekeinek oktatását. Nyilván ez is szerepet játszott a lakosok döntésében, amikor új felekezet tagjai lettek. Ezen iskolákban nőtt fel az a generáció, amelyik már igényelte a magyar nyelvű szépirodalmat, amelynek megszületése ugyancsak a protestáns prédikátorok munkájának volt köszönhető. Valahol itt kell keresni a reformáció sikerének okait.

A Dél-Dunántúlon volt egy gazdag, a vallás ügyei iránt érdeklődő polgárság, amely szabadon döntötte el, hogy melyik felekezethez kíván tartozni. Művelődési igényeit a protestánsok tudták kielégíteni, és ezért csatlakoztak a református vagy az unitárius felekezethez. A baranyai lakosság műveltségét jelzi, hogy körükben az unitarizmus diadalmaskodott, és Pécs város adott otthont az unitárius püspöknek. A rendkívül bonyolult érvrendszert, amelyet az unitárius teológusok kidolgoztak, csak a legképzettebb rétegek tudták befogadni. A 16. század végén Pécs szellemi kisugárzásának hatására Baranya túlnyomórészt unitáriussá vált, Tolna vármegye és a Duna mente magyar lakossága pedig többségében a református felekezethez csatlakozott. Kontinuus római katolikus magyarság csak két nagyobb tömbben élte túl a 16. század megpróbáltatásait. A katolikus egyházközségeknek az egyik csoportja Pécstől keletre terült el a Dunáig egyenletesen elhúzódnó sávban, amelynek nyugati végén feküdt Hosszúhetény, Bogád, Kozár (ma Egyházaskozár) és a másik Kozár (ma Nagykozár), keleten pedig Szebény, Somberek és Szekcső zárta. A másik tömb Pécstől nyugatra és északnyugatra helyezkedett el félkörívben. Ennek a sávnak délen Bicsérd, északon pedig Vásárosdombó és Alsómocsolád képezték a végpontjait.⁴¹

SIMONTORNYAI MUSOPHILUS GERGELY

Ismeretlen magyar reformátor, Bebek Imre székesfehérvári prépost titkára, a magyar papi rend egyik tagja, aki az elsők között fogadta el a reformáció tanait,⁴² és egyben terjeszteni is igyekezett, mégpedig olyan korai időben, amikor Dévai Bíró Mátyás latin nyelvű műve⁴³ még meg sem jelent. Azok az irodalmi emlékek, amelyek Simontornyainak, mint a reformáció hívének nevét fenntartották, nem egyebek, mint az ő vallásügyi levelei Gregorius Coelius Pannoniushoz, az ő viszontválaszai Simontornyai leveleire. Ezek a bizalmas magánlevelek nem mindennapi érdekűek a hazai reformáció története szempontjából, és pedig azért, mert ilyen minőségben egyedülállóak, mind pedig azért, mert azt mutatják, hogy a reformáció ügyét miként fogták fel hivatalos körökön kívül annak hívei és ellenfelei. Ezeket a leveleket a két szerző 1534-ben írta. Azt tudjuk még Simontornyairól, hogy 1540-ben a pécsi székeskáptalanban mesterkanonok. A káptalan a katolikus egyházigazgatás testületi szerve, mely egy püspökséghez vagy egyházmegyéhez tartozik. Tagjai a kanonokok, vezetője a prépost vagy nagyprépost. Vannak székes- és társaskáptalanok aszerint, hogy székes- vagy egyéb egyház mellett működnek. Az érseki egyházhoz tartozó káptalant székes főkáptalannak nevezik. A káptalanok nem vesznek részt a püspöki megye kormányzásában, mert az a püspök kizárólagos joga. A székeskáptalan a püspök tanácsadó testülete. A káptalan jogai csekélyebbek akkor, amikor van püspök, és nagyobbak olyankor, amikor a püspöki szék megürül, vagy akadályoztatva van. Az egyik legjelentősebb káptalan Magyarországon a székesfehérvári társaskáptalan, közvetlenül a Szentszék alá volt rendelve. A mesterkanonok káptalani hivatal és méltóság eredetileg a káptalani iskola vezetője, tanítója volt.

Simontornya nevét arról a lakótoronyról kapta, amelyet a Tolna vármegyei Döröcske nemzetiségből származó Salamon fia Simon itt épített 1272 körül, és amely később erősséggé, végvárrá

⁴¹ VARGA 2008, 46.

⁴² TÓTHNÉ é. n.

⁴³ *Disputatio de statu in quo sint beatorum animae post hanc vitam ante ultimi iudicii diem. Item de praecipuis articulis christianae doctrinae. His addita est expositio examinis quomodo a Fabro in carcere sit examinatus.* Bázél 1537.

fejlődött. Kezdetben csak mint egy nagyobb birtoktestet védő, királyi engedéllyel épült magánvár szerepel, melyet a király a tulajdonos elhalálása vagy hűtlensége esetén szabadon ajándékozhatott más kedvelt hívének. Közel kétszáz év alatt mégiscsak a mocsarak között eldugott kis várkastély szerepét töltötte be. A török 1545 nyarán foglalta el, és szandzsákközponttá szervezték.

BEBEK IMRE

Egyházi pályára lépett, királyi titkárként már a mohácsi csata előtt a királyi udvarban szolgált, később Szapolyai Jánosnak, majd özvegyének, Izabellának a szolgálatában látott el diplomáciai feladatokat. 1527-től a székesfehérvári Szent Miklós-prépostság prépostja volt. A prépost a római katolikus egyház preláta, szentelése szerint áldozópap, rangja szerint a megyéspüspök alárendeltje. A nagyprépost a káptalan vezetője, fő méltóság a magyar egyházban. A régi jog szerint a kórusban, a tanácskozásban az első szó illette meg. Öröködött a káptalan jogai fölött, védelmezte birtokait, perekben képviselte. Hivatala helyben lakásra kötelezte. Cédulákkal vagy harangszóval hívta össze tanácskozásra a káptalant. Teendőivel, felelősségével, méltóságával arányban állt a jövedelme. Ha a nagyprépostot a királyi udvar alkalmazta, a káptalan helyettest választott.

Bebek Imrét mivel tanult, iskolázott egyházi ember volt, korán elkezdtek foglalkoztatni a reformáció eszméi. A Bebek család az Ákos nemzetségből származó történelmi család. Bebek Imre testvérével, Bebek Ferencsel eleinte Ferdinánd-párti volt. Ezért 1527. november 6-án Szapolyai Jánosnak összes gömöri és tornai javait ők kapják a bécsi udvartól adományba. A következő év január 25-én pedig azokért az érdemekért, melyeket a Bebek testvérek a Szapolyai-párt ellen szereztek, a hűtlen Máriássy Ferenc és Máté javait, Berzétét, Köröst, Rudnát, aztán Szapolyai János berzétei kastélyát kapják I. Ferdinánd magyar királytól.

A Bebek testvérek azonban nemsokára János király pártjára álltak. Bebek Imre prépost 1534-ben a reformáció híve lett, sőt mi több, meg is házasodott, krétai Arbanáz Ilona nevű görög nőt vette feleségül. Ezzel komoly botrányt okozott Budán. A hölgy egy városbeli görög aranyműves – a leírás szerint – szegény és eléggé csúnya leánya volt. Már maga a házasság is visszatetszést keltett, de az esketéskor Bebek Imre a pap szavába vágott: nem a római szent egyház szertartása, hanem az evangélium szerint lép házasságra. Ezért János király el is záratta, de nemsokára kiszabadult, Erdődi Simon⁴⁴ zágrábi megyés püspök kezességére bocsátották szabadon 1535-ben.

Ezek az események úgy látszik, nem törték derékba karrierjét, a későbbiekben diplomáciai feladatokat látott el. 1538-ban Lengyelországba utazott Zsigmond királyhoz, békét közvetíteni Péter moldvai vajda és a lengyelek között. 1540-ben, I. János király halála után Verancsics Antal⁴⁵ és Bebek Imre vitték a holttestet, a Szent Koronát és a királyi kincseket Budára. Még ez év őszén visszaküldte őt a királyné Erdélybe, hogy biztosítsa a szászok hűségét a maga részére. Bebek Szebenben tanácskozásra hívta össze a szász vezetőket, akik egyelőre a kivárást választották. Azt válaszolták, hogy azt a királyt ismerik el uruknak, aki Budát bírja. (Ferdinánd csapatai éppen Budát ostromolták.) Megpróbálta Maylád Istvánt⁴⁶ is Izabella hűségére téríteni, de nem ért el eredményt.

1541 januárjában újabb fontos feladatot kapott. Ferdinánd udvarába küldték követként, ahol leginkább időhúzás céljából kellett tárgyalnia. Fráter György⁴⁷ (a kis királyfi gyámja) tisztában volt azzal, hogy az előző évi sikertelen ostrom után Ferdinánd hadai újabb kísérletet fognak tenni az ország és a főváros elfoglalására (Pesten állomásozott Ferdinánd serege, az egyik parancsnok pont

⁴⁴ Erdődi Simon (? , 1489 körül–Csázma, 1543. június 2.): 1530 és 1534 között horvát bán, zágrábi püspök. Bakócz Tamás rokona, Bécsben és Padovában tanult.

⁴⁵ Verancsics Antal (Sibenik, 1504. május 29.–Eperjes, 1573. június 15.): királyi helytartó, esztergomi érsek, diplomata, történétíró. Korának egyik legnagyobb formátumú gondolkodója.

⁴⁶ Maylád István (?–Konstantinápoly, 1560): erdélyi vajda.

⁴⁷ Fráter György (Kamicsác, 1482. június 18.–Alvinc, 1561. december 17.): pálos szerzetes, katona, politikus, helytartó, váradi püspök, majd esztergomi érsek és bíboros. OBORNI 2017.

Bebek Imre testvére, Ferenc volt). Bebek Imre Ferdinándnak előadta, hogy Izabella mindent megtesz a béke érdekében, Budát is hajlandó átadni, de ehhez előbb ki kell kérnie szülei véleményét. Ezért Bebek még Lengyelországba is el fog menni. Bebek Imre tárgyalta az átadás feltételeiről. Részletesen előadta a királyné kívánságait, hogy milyen birtokok, mennyi pénz jár kárpótlásul neki és fiának. A tárgyalások alatt Bebek Imre némileg túllépte hatáskörét, emiatt nem mert visszamenni jelentéstételre a királynéhoz, hanem Visegrádról írásban küldte el a jelentést Budára. A királynő valóban megneheztelt rá. Időközben Bebek véleménye megváltozott. Meggyőződésévé vált, hogy Izabellának minden időhúzás nélkül át kellene adnia az országrész feletti uralmat Ferdinándnak. Így egyesülhetne az ország, és Izabella is méltányos kárpótlást kapna. Március 9-én már Lengyelországban volt Izabella apjánál. Arra próbálta rávenni a lengyel királyt, hogy nyújtson segítséget leányának. Ezt ő visszautasította, nem árulva el, hogy már semlegességet ígért Ferdinándnak.

Érdekes módon még követjárásai alkalmával íródott az az oklevél, amely arról szól, hogy Bebek Imre I. Ferdinánd hűségére tért, ezért birtokadományba részesült. Megkapta Csorbakő várát és megerősítették préposti tisztségében, valamint budai házában tulajdonában. Lehet, hogy nem csak a királyné érdekeit képviselte követsége során? Vagy arra a meggyőződésre jutott, hogy Ferdinánd hamarosan az egész országot megszerzi, és akkor jobb, ha biztosítja magát?⁴⁸ Csorbakő várában a későbbi ásatások során egy pénzhamisító műhely került elő. A palotában elhelyezett műhely több mint egy évtizedig működött. Bebek Imre 1553-ban váratlanul meghalt, testvére Ferenc azután a várat leromboltatta, sőt fel is gyújtatta, mert a romok között égésnyomokat találtak a régészek, talán a pénzhamisítás nyomait próbálta meg eltüntetni.

DÉVAI BÍRÓ MÁTYÁS

Déván született 1500 körül, 1545 első felében Debrecenben halt meg. Reformátor, teológus, nyelv-tudós, a korai reformáció egyik legjelentősebb alakja. Schesaeus Keresztély⁴⁹ szász humanista költő tanúsága szerint a nép körében csak „magyar Lutherként” emlegették. Ez nem jelenti azt, hogy Magyarországon ténylegesen ő hirdette elsőként a wittenbergi reformáció hitelveit, hiszen már előtte is több protestáns hitújító működött az országban, ők azonban valamennyien németajkúak voltak. Magyarországon korábban senki sem képviselte hozzá fogható következetességgel és átütő erővel a reformáció gondolatait. Dévai Bíró Mátyás néven ismeri őt a magyar történelmi hagyomány, mivel a wittenbergi egyetem anyakönyvébe ezen a néven jegyezték be. Íróként, reformátorként azonban sohasem használta a Bíró nevet, és kortársai sem nevezték őt így.⁵⁰

Budán tanult, ahonnan az 1523–1524. tanév téli felében a krakkói egyetemre ment. Innen 1526-ban hazatért és ferences szerzetes lett, a következő esztendőben udvari papságot viselt Tomori Pál érseknél.⁵¹ Ismét külföldre tartott és 1529. december 3-án beiratkozott a wittenbergi egyetemre. Hazatérte után, 1531 tavaszán Budán kapott állást, de még az év derekán Kassán lett prédikátor. Ebbéli működése közben hangoztatott elvei miatt elfogták és Pozsonyba, majd Bécsbe hurcolták, ahol Faber János püspök⁵² háromszor hallgatta ki teológiai nézetei felől. A harmadik kihallgatás után (1533. július 15.) pár napra megszökött börtönéből és Budára ment, ahol azonban még az év vége előtt újra lefogták, s csak 1535 tavaszán szabadult. Ekkor Nádasdy Tamás⁵³ birtokára került,

⁴⁸ KÁLI é. n.

⁴⁹ Schesaeus Keresztély (Medgyes, 1536 körül–Medgyes, 1585. június 30.): erdélyi szász humanista, evangélikus lelkész. Brassóban és Wittenbergben (1563) tanult.

⁵⁰ ÁCS 2017, 7.

⁵¹ Tomori Pál (? 1475 körül–Mohács, 1526. augusztus 29.): hadvezér, kalocsai érsek.

⁵² Faber János (Leutkirchen, 1478–Baden, 1541. május 21.): bécsi püspök és államférfi.

⁵³ báró Nádasdy Tamás (Buda, 1498–Egervár, 1562. június 2.) magyar nagybirtokos főúr, 1537-től Horvátország és Szlavónia bánja; Vas vármegye főispánja, 1542-től a Magyar Királyság országbírája és katonai főparancsnoka, 1554-től nádora, Kanizsai Orsolya férje. Korának egyik legműveltebb, legjelentősebb életutat bejárta politikusa és egyik legtehetségesebb diplomatája, a török elleni harcok sikeres hadvezére. Bárói címét 1553-ban kapta I. Ferdinándtól. Bécsben, Bolognában és Rómában járt egyetemre, a nyelvek

Sárvárra, ahonnan a következő év őszén ismét külföldre látogatott, néhány hetet Dietrich Veit⁵⁴ nürnbergi papnál töltött, gyógyíttatta magát és könyvének kinyomtatásával foglalkozott. 1537 elején Wittenbergben időzött az év őszeig, majd visszaindult magyar földre, útközben huzamosabb ideig megállt Krakkóban. Itthon előbb Németújváron talált munkát, 1539-ben pedig Perényi Péter⁵⁵ fogadta fel udvari prédikátorául. Miután azonban már 1540 első negyedében megvált tőle, a szikszói iskola vezetésével bízta meg Serédi Gáspár.⁵⁶ 1541 vége felé innen is menekülni kényszerült, s előbb Wittenbergbe, azután hosszabb időre György brandenburg-anbachi örgrófhhoz szegődött. Innen közben Baselbe is ellátogatott, majd 1543 első felében útba ejtve Wittenberget, visszatért Magyarországra. Ekkor Miskolcra hívták lelkésznek, de a római katolikus papság hamarosan véget vetett itteni működésének, mire Drágffy Gáspár⁵⁷ vette pártfogásba. 1544-ben részt vett a nagyváradi hitvitán. A korábbi luther-melanchtoni iránytól élete végén a helvét reformáció elveihez fordult. Több nyomtatott munkája jelent meg.⁵⁸

Dévai Bíró volt az, aki a reformáció tanításait elsőként képviselte Magyarországon teológiai-lag rendszerezett formában, átütő erővel, a hit által való megigazulás tézisének és a sola Scriptura elvnek gyakorlati következményeit határozottan érvényesítve az egyházi és társadalmi élet számos területén.⁵⁹ Dévai Bíró egyértelműen a wittenbergi reformáció hatása alatt fejtette ki hitújító munkásságát, ám korántsem volt Luther és a többi német reformátor szolgálai utánzója. Szellemi alkatát nagyfokú egyéniesség, sokszor öntörvényű teológiai és irodalmi látásmód jellemezte. Különös érzéke volt ahhoz, hogy rátapintson azokra az időszakos problémákra, amelyek kortársait leginkább foglalkoztatták. Ez okozhatta, hogy sok vitát kavart maga körül, és emiatt van az is, hogy ezek a nézeteltérések (részben) még ma sem nyugodtak el, igaz, hogy a Dévai Bíróról folyó disputa most már inkább a tudomány berkeiben, és nem a hitküzdelmek terepén folytatódik.

Az első magyar reformátorok között számon tartott Dévai Bebek Imre prépostnak ajánlotta egyik művét *„Ítéljétek meg te és az összes testvérek keresztyéni vizsgálással a művetem. Élj boldogul Krisztusban feleségeddel együtt, akiért, Isten Igéjétől megtanítva, inkább le akartál mondani minden atyai örökségedről, mint, hogy egyesek szokása szerint, kóbor kurvákkal, tisztességgel legyen mondva, henteregi.”* – írta neki levelében. Dévai Bíró és Bebek Imre személyes kapcsolata talán már Mohács előttről, székesfehérvári egyházi intézményekből datálódik, hiszen az 1523-as krakkói anyakönyvi bejegyzés Dévai Bíró székesfehérváriként jelöli meg, ugyanitt lesz 1527-től Bebek Imre a Szent Miklós-templom prépostja.

1533 nyarán Dévai Bíró megszökött I. Ferdinánd fogságából és János király országrészébe, Budára menekült korábbi patrónusa, Bebek Imre székesfehérvári prépost védőszárnyai alá. A papi rendhez tartozó Bebek ugyanezen év karácsonyán lépett oltár elé jövendőbelijével, egy budai polgárlánnyal (a hírek szerint nem is legszebb, nem is a legjobb családból való, nem is a legjobb hírű személlyel), hogy nyilvánosan is eljegyezze. E radikális, az egyházi kánonokra fittyet hányó lépés hátterében nem annyira a szerelem kifürkészhetetlen hatalmát, mint a prépost házában nyilvánosan prédikáló

---

mellett jogot és bölcsészetet is tanult. Már az 1530-as évektől kezdve támogatta birtokain a reformációt.

⁵⁴ Dietrich Veit (Nürnberg, 1506. december 18.–Nürnberg, 1549. március 25.): német teológus, író, reformátor. Luther Márton titkára.

⁵⁵ Perényi Péter (? , 1502–?, 1548. január): a reformációhoz csatlakozott főnemes. Már 1519-ben temesi és temesvári főkapitány, ugyanezen évben koronaőr, majd erdélyi vajda és Abaúj vármegye főispánja, végül I. Ferdinánd kancellárja volt. A két király között néhányszor változtatta pártállását, sohasem anyagi előny nélkül. BOD 1766, 221–222; ZOVÁNYI 1977, 468; DEBRECENI EMBER 2009, 733.

⁵⁶ Serédi Gáspár (?–?, 1553. március 1.): nagybirtokos nemes. I. Ferdinánd nagy birtokadományokkal jutalmazta szolgálatait s 1542-ben neki adta az erdélyi püspökséget is.

⁵⁷ bélteki Drágffy Gáspár: 1506-ban született a Szatmár vármegyei Erdődön. 1529-ben somlyói Báthory István leányát vette feleségül, két fiuk született, György (1552-ben főispán, 1555-ben halt meg) és János 1544-ben. Erdődön ősi birtokán élt. 1530-ban apja utódként Kraszna és Közép-Szolnok vármegye főispánja volt. Egyike volt azoknak, akik nejével, somlyói Báthory István leányával, Annával együtt a reformációt először elfogadták és pártfogolták. 1545. január 25-én halt meg. ZOVÁNYI 1977, 157; DEBRECENI EMBER 2009, 689.

⁵⁸ ZOVÁNYI 1977, 148; ŐZE 2005, 111.

⁵⁹ CSEPREGI 2013, 211.

Dévai Bírót sejtethjük, legalábbis a félreérthetetlenül demonstratív, figyelemkeltésre törekvő elemek ezt a gyanút erősítik meg. Az egész történet megkomponált prófétai-prédikatori tettnek hat, hóseási előképpel, lózungszerű üzenetekkel, mozgósító példával.⁶⁰ Bebek tervezett házassága ugyan időben nem az első volt, melyre Magyarországon a reformáció korában papi személyek kapcsolatukat nyíltan, tudatos elvi döntésből vállalva vetemedtek, de a mágnáscsaládból származó prépost rangja, ismertsége és hangos nyilatkozatai miatt egyértelműen ez az eset verte fel a legnagyobb port. Bebeket és Dévait egykettőre fogságra vetették, az előbbi ugyan családja erőfeszítésének köszönhetően és különböző feltételek teljesítése után pár hét múlva visszanyerte szabadságát, de Dévai Bíró csak körülbelül egy év múltán szabadult a Csonkatoronyból.⁶¹

A német reformációban 1522-től kezdve szaporodnak el a nyilvános és polgári jogilag érvényesnek tekintett házasságot kötő világi papok és volt szerzetesek (ezeknek a személyes döntéseknek az elvi, teológiai megalapozását az 1521–1522-ben keletkezett *De votis monasticis* és a *Vom ehelichen Leben* című Luther-művekben találni). 1523-ban Strassburgban már a sajtó segítségét igénybe véve folytatott vitát hét nős pap a püspökkel és tollforgatóival (köztük Martin Bucer⁶² egykori Domonkos-rendi barát, aki egy volt apácát vett feleségül), a küzdelemből önálló röpiratok szerzőjeként vette ki a részét Katharina, Matthias Zell plébános és székesegyházi prédikátor felesége is.⁶³

Magyarországról csak 1531-ből ismerjük az első hasonló, egyértelműen dokumentálható eseteket, Sigismund Staudacher selmezbányai plébános, illetve Achatius Hensel körmöcbányai plébános nyilvános házasságkötését, akiknek emiatt távoznuk is kellett hivatalukból, úgy, hogy az előbbi Wittenbergig meg sem állt. Staudacher többek között azzal utasítja el 1534-ben a selmeci plébániára szóló visszahívását, hogy nős voltaival nem akarja kellemetlen helyzetbe hozni a meghívókat. Erre jó oka is volna, hiszen Várdai Pál érsek⁶⁴ a bányavárosi klerikusokhoz intézett 1530. május 3-i utasításában az első helyen szólítja fel őket mind a házassági, mind a házasságon kívüli kapcsolatokról való tartózkodásra.⁶⁵ Brodarics István⁶⁶ 1533. augusztus elsején a pápához intézett, a lutherizmus terjedését panaszoló és a zsinatot sürgető levelében a klérus erkölcsi állapotát értékelve már hajlana is a papok törvényes házasságának eltűrésére: „*Luther és az őt követők tanai lassan már szinte egész Magyarországon elterjednek, némely helyeken pedig leginkább a még a legfenségesebb királynak Ferdinándnak engedelmeskedő részeken – mindent az ő tanai szerint kezdenek végezni és prédikálni. A papok nyíltan megnősülnek, a búcsúk, a felmentések és más effélék, amelyek valamikor értékesek voltak, ma megvetésben részesülnek. Mi sem tudjuk, akik az Apostoli Székre figyelünk, mit válaszoljunk az ilyen dolgokra, vagy miképpen cáfoljuk meg vélekedésüket. Ha ugyanis azt mondanánk, szentebb és Istennek kedvesebb, ha a papok inkább kurvát tartanak (ami szinte mindenütt történik), mint feleséget (hogy a sokkal rútabb dolgokról ne is essék szó), nem tudjuk, mennyire komolyan állíthatjuk azt.*”⁶⁷

Nagyobb egyházi méltóságoknál is előfordult, hogy házasságot kötöttek. Kechety Márton veszprémi püspök például 1549-ben házasságot kötött Homonnay Drugeth Annával. Kechety Szalaházy Tamás egri püspök és királyi kancellár unokaöccse, ő segítette a püspöki székbe. Kechetyt 1528. január elsején nevezték ki veszprémi püspökké. Diplomáciai feladatokat is ellátott, többször

⁶⁰ ÁCS 2023, 210–211.

⁶¹ CSEPREGI 2011, 96.

⁶² Martin Bucer (Schlettstadt, Elzász, 1491. november 11.–Cambridge, 1551. február 28.): német reformátor. A protestánsok egyik legműveltebb hittudósa. Zwingli halála után, 1531-től a reformáció svájci ágának irányítója. Tizenöt évesen, 1507-ben belépett a domonkos rendbe. 1508-ban ismerkedett meg személyesen Lutherrel. 1517-től görög és héber nyelvet, teológiát, filozófiát és retorikát tanult a heidelbergi egyetemen.

⁶³ CSEPREGI 2020, 245.

⁶⁴ Várdai Pál (Kisvárd, 1483–Pozsony, 1549. október 12.): esztergomi érsek.

⁶⁵ CSEPREGI 2011, 98.

⁶⁶ Brodarics István (Polyána, Szerémség, 1471 körül–Vác, 1539. november 17.): pécsi, majd váci püspök, II. Lajos kancellárja, a mohácsi csata magyar krónikása.

⁶⁷ ETE II. 272–274.

volt követ Erdélyben, Csehországban és Stájerországban. Még a pápát, III. Pált is megbotránkoztatva életmódjával, az egyházfő felszólította, hogy a katolikus papi elvek szerint éljen. Visszaélései és gaszágai miatt panaszok egész sorát emelték ellene mindkét királynál. Feltételezik, hogy áttért a református hitre, ez azonban nem valószínű, mert a püspökség elvétele után a király alkalmazásában állt, valószínűbb, hogy otthagyta a papi hivatást. 1549. március 6-án elvették tőle a püspökséget. Pozsonyban telepedett le, ahol eltékozolta vagyonát és szegényen halt meg.

A Bebek Imre eljegyzéséről szóló két tudósításban csak annyi a különbség, hogy Antonius Musaeus eljegyzésről, Verancsics Antal pedig házasságkötésről beszél,⁶⁸ továbbá, hogy Musaeus szerint Bebek már az esemény előtt folyamodott diszpenzációért, míg Verancsics szerint erre csak szabadulása után került sor. A két tudósítás annyit mindenesetre egyöntetűen emlékeztet méltónak tartott, hogy a lutheri tanoktól megfertőzött prépost valamiféle állítólagos evangéliumi szabadságra hivatkozva a szertartást végző klerikus előtt a római egyház említésekor e szavakra fakadt: *„Ne a római egyházat emlegesd nekem, hanem az evangélium szerint beszélj, melynek szabadsága szerint ezt a lányt eljegyzem magamnak feleségül.”*⁶⁹

Letartóztatása után mind a vőlegény, mind a menyasszony számot adott komoly szándékáról és eltökéltségéről. Bebek úgy nyilatkozott, hogy *„a lányt teljesen feleségül akarja, vele mint feleségével akar élni, akár a fejét veszik és minden vagyonát elveszti is.”* Míg a leány azt panaszolta, hogy *„amíg a legrosszabb perszóna volt és a legrosszabb módon élt, mindenki neki tapsolt, most azonban, amikor elkezdene megjavulni és Istennek tetsző életet élni, akkor rács mögé zárják és fogva tartják, és az egész világ felkel ellene.”*⁷⁰

Az „evangéliumi szabadság” volt a tudósításokban a kulcsszó, a fehérvári prépost normaszegő tetteiben képviselt üzenet programszerű összefoglalása. Az 1520-ban németül és latinul egyidejűleg megjelenő *De libertate christiana* című Luther-traktátus fejtette ki először részletesen, mind teológiailag levezetve, mind gyakorlati példákon illusztrálva ennek a szabadságnak a mibenlétét. Frappáns, tételszerű, egyben a Lutherre jellemző antitetikus megfogalmazásban: a keresztény ember (hit által) szabad ura mindennek, *„ugyanakkor (szeretet által) alá van vetve mindennek”*. A német változat hatása Magyarországon már 1523-ban kimutatható. Dévai Bíró persze, ha ismerte a művet, a latin példányt forgathatta.

Még nagyobb jelentőséget ad Dévai Bíró szabadságfelfogásának az a mód, ahogy a törvény és az evangélium viszonyáról, megkülönböztetéséről tanít, mely közismerten az egyik alappillére a reformátori gondolkodásnak. Dévai Bíró nem vallja a törvény úgynevezett harmadik hasznát (tertius usus legis), azaz szerepét az újjászületettek, a megigazultak életében, sőt van olyan kutató, aki azt valószínűsíti, hogy Dévai Bíró nem egyszerűen nem ismeri, hanem tudatosan mellőzi ezt a nézetet, mely többek között Melancthonra és Kálvinra jellemző.

A Dévai Bírónál olvasható hármass felosztásnak (mely valójában a törvény kettős funkcióját írja le) akad párhuzama, lehetséges forrása, mégpedig Luther 1522-es posztillájának: itt Luther szintén triplex ususról szól, de a három kifejtett pont csupán két jól elkülöníthető funkciót, az úgynevezett civil és a többféle névvel is illetett pedagógiai területet érinti.

Dévai Bíró fennmaradt irataiban szembeszökő hiányként mutatkozik a papok házasságának téma-ja, erre vonatkozó véleményére azért csak Bebek idézett szavaiból következtethetünk, amennyiben megalapozott az a feltételezés, hogy Dévai Bíró tanítása áll a prépost nősülési szándéka mögött. E feltűnő hiánnyal összefügghet az az életrajzi megfigyelés (pontosabban: ugyancsak adathiány), hogy nincs tudomás róla, kötött-e Dévai Bíró valaha házasságot. Családi állapotáról szinte semmit sem tudunk. Ez a „semmi” persze igen beszédes egyben: a magyar reformátort egy ellenfele sem vádolta a cölibátus megszegésével, soha nem kényszerült látványos magyarázkodásra, mentegetőzésre vagy

⁶⁸ ETE II. 383–384.

⁶⁹ CSEPREGI 2011, 98.

⁷⁰ ETE II. 321–323.

éppen ellentámadásra ebben a kérdésben. Kézenfekvő a következtetés, hogy egész életében nőtlen maradt.⁷¹

Közvetlenül Bebek budai nősülése után a prépost titkára, Simontornyai Gergely Luthernek egy közelebről meg nem határozott postilláját ajánlja Gregorius Coelius Pannoniusnak olvasásra. Minden bizonnyal a Martin Bucer által 1525-ben készített latin fordításról lehet szó, melynek olvasói között így a Bebek környezetéhez tartozó Dévai Bírót is joggal feltételezhetjük.

GREGORIUS COELIUS PANNONIUS

Róla sem sokat tudunk, mindössze néhány életrajzi adatot ismerünk: első életjelet magáról az 1534-es év első napjaiban adott, amikor a gombaszögi pálos monostorban (Gömör vármegye) tartózkodott. 1537-től 1552-ben bekövetkezett haláláig Rómában, a Santo Stefano Rotondo magyar templom melletti pálos kolostor perjele. A Szent István-kerektemplomban 1454 óta, V. Miklós pápa kiváltságának köszönhetően voltak pálosok, zömmel azzal a céllal, hogy a kereszténység központjában taníttathassák novíciusait. A 17. század elején, amikor a pálos rend reformja napirendre került a Szentszéknél, fontos hivatkozási alapot jelentett a rendtagok számára e késő középkor óta folyamatos jelenlét. Perjelsége idejéről viszonylag kevés művelődéstörténeti adattal rendelkezünk: tudomásunk van egy 1545-ös vizitációról, zsoldároskönyv készítéséről (1546) és egyéb nyomdai megrendelésekről is.⁷²

Az 1530-as évek végén kolostora különböző iratait egy gyűjteménybe foglaltatta össze és hitelesítette. A római kolostorokban élő pálosoknak elsőrendű érdekük fűződött ehhez, mivel többnyire római házaik és környékbeli szőlőik bérletéből éltek. Ezekből az iratokból maradtak csak fenn adatok a kolostor kötelező vizitációjáról (például 1535 telén Benedek perjel járt Rómában, 1545-ben a vizitáció költségeit a kolostor fedezte). A perjel feljegyzései az élet minden területét felölelik, a ruhaanyag vásárlásától a templom javításáig terjedően. A kórusima végzéséhez négy nagyalakú zsoldároskönyv elkészítése 1546-ban szintén Coelius nevéhez fűződik. Az elszámolásokból derül ki, hogy a római kolostor jövedelméből tudták fedezni az 1540-ben Velencében kinyomtatott breviárium árát.⁷³

Coelius háromtagú neve a kor szokása szerint (választott) identitásának lenyomatát adja. A Gergely valószínűleg rendi neve lehetett, a személyének tisztázása körüli bizonytalanságokból is kitűnik, hogy népszerű szerzetesnévnek számított a középkor végén. A *Coelius* már római perjeli működésére utal, hiszen kolostora a Stefano Rotondo mellett, a Monte Celióon állt; nevének ez a tagja Dézsi Lajos szerint az utókor műve,⁷⁴ feltehetően a nem római (nem itáliai, sőt kockáztassuk meg: elsősorban magyar) olvasók, rendtársak számára szolgált magyarázatul, míg a maga által választott *Pannonius* éppen a – Rómában megkülönböztetésül szolgáló – magyar származására utalt, vélhetően a renden kívüli vagy nem magyar olvasók számára.

Gregorius Coelius Pannoniust a szakirodalom sokáig tévesen azonosította Gyöngyösi Gergely pálos íróval⁷⁵ és általános perjellel, és/vagy Coelius (Bánffy) Gergellyel,⁷⁶ holott külön személyekről van szó. Három műve maradt fenn. Az egyik a pálos rend által követett ágostonos regula fordítása és kommentárja, amely a latin eredetivel egy kötetben jelent meg 1537-ben Velencében. A mű nagy népszerűségnek örvendett, legalábbis a 16–17. században több további kiadást megért. (Megjelent

⁷¹ CSEPREGI 2011, 99–101.

⁷² BOJTOS 2016, 120.

⁷³ SARBAK 2005, 363.

⁷⁴ DÉZSI 1900, 12.

⁷⁵ Gyöngyösi Gergely (Gyöngyös, 1472–1531. december 2.): pálos szerzetes, a rend generálisa, a pálosok rendtörténetének írója.

⁷⁶ Bánffy Gergely (16. század): erdélyi főnemes. Mint János Zsigmond fejedelem híve jelen volt 1566-ban a fejedelemnek a Magyarországra haddal érkező Szulejmán szultán táborában tett tisztelgő látogatásán, és az útról, valamint a kihallgatásról írásbeli beszámolót írt.

Bécsben 1642-ben.) Másik két fennmaradt munkája egy-egy kommentár: a Jelenések könyvéhez, valamint az Énekek énekéhez.⁷⁷

Azt tudjuk még róla, hogy erényes életű szerzetes, a pálos rendnek valószínűleg legnagyobb és leghíresebb hittudósa. Benkovich Ágoston egyetemes rendfőnök⁷⁸ is alázatosságát, a katolikus egyház iránt való hűségét és tudományát állítja példaképpen az utókor elé. Egyházas lelkületének kiemelésére azért került sor, mert a Simontornyai Musophilus Gergellyel folytatott levelezése során, ki valószínűleg hite elhagyására buzdította, hitvalló önérettel utasította vissza ezt a kísérletet: „*Félem az Urat, aki nekem nem a szökevény Luthert, hanem, hanem Péter pásztorot ajánlotta, s azt mondta neki: Legeltesd az én juhaimat. Ezekből a juhokból való vagyok én, aki Krisztusnak és az ő pásztorának intézményeiből táplálkozom.*” – írja.⁷⁹

Dézi Lajos írja könyve bevezetőjében: Szegedi Kis István egyik latin teológiai munkáját külföldi tudósok is Kálvin *Institutio*ja mellé állították, és még a 17. században is egy széles irodalmi műveltségű és tájékozottságú külföldi tudós az ő művét ajánlotta annak, aki a szentháromság dogmáját megérteni akarja, vagy nem tudja, mit feleljen az ellenkező véleményűeknek. Zsámboki János,⁸⁰ a kiváló filológus és történétíró – akiről Szenci Molnár Albert⁸¹ azt írja, hogy „*az mi magyar nemzetünkben soha senki nem találtatott ki több drága szép könyveket bocsátott volna ki*”, mint ő – a zürichi Gessner Konrád⁸² szerint megérdemelné, hogy a legnagyobb fejedelmekkel hasonlítsuk össze – s még a következő évszázadban is egy külföldi tudós egy magyar diákot ajánlva tudós barátja pártfogásába, ajánlólevelében dicsérőleg említi, hogy az ajánlott tanuló Zsámbokinak földije. A 15. század végén, a 16. század elején nem voltak népszerűbb prédikációs könyvek, mint Temesvári Pelbárté,⁸³ melyekből egy esztendőben tíz kötetet is kiadtak, s a hagenai, a strassburgi, az augsburgi és a lyoni könyvesboltokban a legkeresettebb árucikkek közé tartoztak. Egy protestáns még száz év után is szívesen hasonlítja össze a különböző kiadásokat, ráolvas belőle a jezsuitákra és kiírt részleteket küld egy külföldi tudós barátjának. Még a szász választófejedelem is szívesen elolvasta azt a részt, amelyet Camerarius cseh követ közölt vele. Ilyen népszerű író volt saját korában Coelius is. Az egykorú írók dicsérőleg emlékeznek meg róla, műveit pedig halála után száz, sőt kétszáz esztendő múlva is kiadják. Ma azonban nevét már az irodalomtörténészek sem ismerik, pedig a magyar nyelvet használta.⁸⁴

Irodalmi működésének első ismert emléke Szent Ágoston szerzetesrendi szabályainak magyarra fordítása és magyarázata, melyet 1537-ben Velencében adott ki. A magyar szerzetesi irodalomban e könyvével tűnik ki, de igazi területe a szentírástudomány, ő is, mint az előző évszázadban élt hebraista rendtársa, Pannóniai Mihály,⁸⁵ a szentírási nyelvekben és több modern nyelvben volt jártas. Szentírás-magyarázatainak ünnepélyes, klasszikus nyelve, forrásai között néhány humanizmus korabeli szerző feltűnő hatása, az értelmezésnek eredeti, határozottan ötletes és előkelő szellemre valló megoldása, nem egyszer ragyogó gondolatmenetei a humanizmus szellemét árasztják, természetesen a keresztény hagyományok felrúgása vagy mellőzése nélkül. Első nagy, négy kiadást is megért munkája a *Collectanea in Sacram Apocalypsin Divi Joannis Apostoli et Evangelistae dilecti a domino Jesu Christo* (Róma 1500; Velence 1541, 1547; Párizs 1571). Drámai erővel alkalmazza a Jelenések könyvének jövődöléseit a maga korára és int a fenyegető veszedelmekre. Különösen a

⁷⁷ BOJTOS 2016, 117; 122; BÍRÓ 2017, 113–120; BÍRÓ 2018, 33–43.

⁷⁸ Benkovich Ágoston (Nyitraapáti, 1632–Nagyvárad, 1702. október 28.): leleszi prépost, várad püspök 1681 és 1702 között, Bihar vármegye főispánja, tanácsos.

⁷⁹ DÁM 1955, 46.

⁸⁰ Zsámboki János (Nagyszombat, 1531. június 1.–Bécs, 1584. június 13.): bölcséleti és orvosdoktor, történétíró.

⁸¹ Szenci Molnár Albert (Szenc, 1574. augusztus 30.–Kolozsvár, 1634. január 17.): magyar református lelkész, nyelvtudós, filozófus, zoltárköltő, egyházi író, műfordító. Életének javát külföldön, Németországban élte le.

⁸² Conrad Gessner (Zürich, 1516. március 26.–Zürich, 1565. december 13.): svájci természettudós, zoológus, botanikus.

⁸³ Temesvári Pelbárt (Temesvár, 1435 körül–Buda, 1504. január 22.): ferences szerzetes, skolasztikus író.

⁸⁴ DÉZSI 1900, 3–5.

⁸⁵ Pannóniai Mihály (? , 1390 és 1395 körül–Ferrara, Itália, 1459 vagy 1464.): magyar származású ferrarai festő.

török térhódításától félti Európát: leírja Mohácsot, Buda elestét, Bécs felé tart a török, s utána senki meg nem állítja Európában. Az egész mű rendkívül mélyenlátó történetbölcseleti alkotás.⁸⁶

Másik jelentős műve: *Commentaria in Cantica canticorum Salomonis* (Bécs 1681). Megjelenési helye Bécs, Leopold Voigt nyomdája. Az Énekek éneke-kommentárok között terjedelmesnek számító nyomtatvány jezsuita és pálos szerzetesek közreműködésével jött létre. A pálos rend Szelepcsényi György⁸⁷ esztergomi érsekhez írt ajánlólevelének tanúsága szerint a kéziratos mű ismert volt, csak a kedvezőtlen körülmények – török uralom, reformáció – következtében 133 évet kellett várni nyomtatott megjelenésére.

Az Énekek éneke sokáig Salamon királynak tulajdonított munka volt, amiben közel harminc szerelmi dal áll. Értelmezése, noha már a Krisztus előtt 3. század óta a szent könyvek között tartják számon, a mai napig vitatott. A szöveg jelentésének felfejtésére három értelmezési hagyomány alakult ki: a szent szövegek közötti helyét keresve a legősibb értelmezés a dalokat allegorikus jelentéstartományban értelmezi, amelyben a férfi és nő szerelmének leírása valójában Isten és a választott nép (Izrael) kapcsolatát szimbolizálja. A keresztény hagyomány utóbb ezt Krisztus és jegyese, az Egyház kapcsolatára vonatkoztatta. Létezik egy kultikus-mitikus magyarázat is, amely az ókori keleti mitológiából ismert Tammúz és Istár rituális házasságát érti a könyv szövege alatt, míg a kutatás harmadik iránya a dalok szó szerinti értelmezése és természetes magyarázata mellett érvel. A jelenkori keresztény bibliatudomány álláspontja az utóbbihoz hozzáteszi a keresztény házasságról szóló tanítást is, ezáltal a szentségi házasság, a Teremtő akaratából eredő szerelem betölti az emberi nem hivatását, ezáltal a könyv teológiai értelmezése (főként a teremtéstörténethez kapcsolva) lehetségessé válik. A kora középkortól fogva számos szerző foglalkozott a mű jelentésével, Coelius érdeklődése tehát nem egyedülálló.⁸⁸

Ebben a munkájában az Egyházban mutatja be Krisztus jegyesét, és a Boldogságos Szűzről csak mint az Egyház legkiválóbb tagjáról esik szó. Bár a Jelenések könyve 12. fejezetéhez írt magyarázatban is hitvallást tesz a szeplőtelen fogantatás mellett, azonban alaposabban s a reá jellemző szellemességgel a Cantium-magyarázatban fejt ki nézetét. Gondolatmenetét az Ének 4. fejezetének 7. verséhez fűzi: „Egészen szép vagy, barátnőm, és szeplő sincsen tebenned.” A szépség fogalmából indul ki, és megállapítja, hogy a világmindenség jobb és szebb egészében, mint részeiben. Mégpedig annál jobb és szebb, mennél inkább részesedik a legfőbb Létben, a legfőbb Jóságban és Szépségben. Miért is logikus a hittudósok következtetése: tökéletesebb a világ a bűnbeesés után, mint előtte volt, mert a megtestesült Igében mintegy megújult a világ szépsége. Még inkább áll ez az Egyházra, amely nemcsak részesedik Krisztusban, hanem egyenest Krisztusban van: Krisztus erényei tükröződnek benne, Krisztus fényessége járja át, Krisztus szépsége ékesíti. Egészen szép tehát az egyház, mert szépségét éppen attól kapta, akitől való minden szépség, aki nélkül semmi sem szép. Ez a szépség más szóval az Egyház minden bűntől, mind az eredeti, mind a cselekedeti bűntől való mentességét, szeplőtelenességét jelenti. A törvény azonban úgy szól, ha az egész szép, a részeknek is szépeknek kell lenniük. Az Egyház tagja ugyanis csak az lehet, aki a keresztség szentségében mind az eredeti, mind a cselekedeti bűnöktől megtisztult.

Az Énekek éneke szavait a Boldogságos Szűz Máriára is alkalmazhatjuk, a jegyes szépségét neki is tulajdoníthatjuk, mert egészen szép: sem eredeti, sem cselekedeti bűn nem érintette lelkét – „»ahogy a tisztább gondolkodású hittudósok éneklik«: ut puriores theologi cantant”⁸⁹

Úgy illet, hogy a tökéletes tisztaságban tündököljön az, aki „az örök fény sugarát” és a „mocsoktalan tükröt” hivatott méhében foganni s hordozni, s akit megóvott Isten attól, hogy természetünk

⁸⁶ DÁM 1955, 46–47.

⁸⁷ Szelepcsényi György (Szelepcsény, 1595. április 24.–Letovice, Morvaország, 1685. január 14.): csanádi, pécsi, veszprémi, majd nyitrai püspök, kalocsai, később esztergomi érsek, egyházi író, a katolikus megújulás fontos személyisége.

⁸⁸ BOJTOS 2016, 123.

⁸⁹ DÁM 1955, 47–48.

nek ez a foltja beléhatoljon, amikor a Szentlélektől megszentelt teste kegyelem teljességében teremtett lelkével egyesült. Ezt kétségtelenül megtehetette Isten. S meg is tette: különben a Fiú becsületén esne csorba, ha anyja hírnevéhez mocsok érne. Krisztusról viszont tudjuk, hogy Isten mindent elkövetett azért, hogy Fia tiszteletnek és megbecsülésnek örvendjen: azért tette emberré is, hogy mint Megváltót dicsérje mindenki a mennyben, földön és a föld alatt.

Ez a gondolatmenet ízelítőt ad Coelius eredeti észjárással megírt művéből. Nem egy lapja a teológiai spekuláció és misztikai átélés olyan ügyes fordulataival lepi meg az olvasót, hogy nem kisebb szentírástudóst ejtett ámulatba, mint Cornelius de Lapide-ot,⁹⁰ aki azt mondta róla, hogy a legszívesebben Coeliusra változtatná a nevét, annyira mennyei magaslatokban jár.⁹¹

A terjedelmes kommentár az Énekek énekének úgynevezett ekkleziológiai értelmezését adja, azaz elsősorban az Énekek énekének arra az értelmezésére koncentrál, amely szerint a menaszszony az egyház, a vőlegény Krisztus megfelelője. E fő értelmezési vonulat mellett helyet kap kommentárjaiban a hívő lélek és a Megváltó kapcsolata a megtestesüléstől kezdve a kereszthalálig, mariológiai, azaz Máriáról, mint a Megváltó anyjáról szóló tanok elemeivel kiegészítve. Hivatkozásait, jártasságát illetően egy kifejezetten gazdag kommentárral van dolgunk: Coelius mind az egyházatyák, mind későbbi szerzők Énekek énekével kapcsolatos munkáival tisztában van, használja őket és hivatkozik rájuk. A bibliakommentárra kevésbé jellemző források is helyet kapnak benne: antik auktorok, például Vergilius, Cicero, Tibullus; kortárs szerző: Jacopo Sannazaro *De partu Virginis* című latin nyelvű eposza, amely Lukács evangéliumának első két fejezetét, azaz Jézus születését dolgozza fel. Erős történeti érdeklődésről is bizonyóságot tesz, mivel több, a római történelemből származó eseményt is beépít exegézisébe. Például az Énekek éneke 5,1 versének részletéhez fűzött magyarázataiban szükségesnek érzi, hogy a római császárok örületesen nagy lakomáit és az ezekhez jellemző szokásokat történeti források alapján részletesen bemutassa, majd ellentétbe állítsa az eucharisziával.⁹²

Coelius magyarázataiban az Énekek éneke 5,1 verse az utolsó vacsora előképe, ám a vonatkozó részlet értelmezése úgymond kiszélesedik, és olyan szövegrészletek is helyet kapnak benne, amelyekről az olvasó először azt gondolná, hogy csak a szerző nagyfokú történeti érdeklődésének köszönhetően kerültek a kommentárba. A szövegből kiderül, hogy a szerző igen tájékozott az ókor lakomázási szokásaival kapcsolatban: nemcsak nagy lakomákról szóló híradásokat tud felidézni az emlékezetében, hanem a lakomákról szóló szakirodalommal és terminus technicusokkal is tisztában van. Megfogalmazása – szokatlan módon – a finom humort sem mellőzi. Coelius azt fejt ki, hogy az Énekek éneke 5,1 verse az evangélium pompás és előkelő lakomájának, az új pászkaünnepnek, azaz az utolsó vacsorának az előképe.

Nem csoda, ha ezen lakoma mellett eltörpülnek az evilági lakomák: Caligula dőzsölései vagy Clodius, híres színész pazarlása, aki egy alkalommal borecetben feloldott igazgyöngyöt ivott meg. De nem érnek fel hozzá a külföldről való visszaérkezés tiszteletére megült lakomák sem, amelyekről Plutarkhosz a lakomákról szóló szakmunkájában, a *Symposiaciban* értekezik. De nem ér fel hozzá a napi négyszeri lakomaszerű étkezés vagy az úgynevezett commessatio sem, amely a vacsora utáni étkezést jelentette. Szó esik az ételek elkészítésének módjáról, a kiszárított vagy a megfőzött fogásokról, valamint a feltálat fogások sorrendjéről. A részleteket olvasva felmerül a kérdés, honnan szerzett egy pálos szerzetes ennyi ismeretet a lakomák témakörében. Nem kell messzire menni a válaszáért: Coelius evilági lakomákról szóló részlete szó szerinti egyezéseket mutat az itáliai humanista Caelius Rhodiginus vagy Lodovico Ricchieri⁹³ enciklopédikus művével, a *Lectio-num antiquarum*mal, amelynek első kiadása 1516-ban jelent meg Velencében, Aldus Manutius nyomdájában.

⁹⁰ Cornelius de Lapide (1567. december 18.–1637. március 12.): flamand katolikus pap, jezsuita, a Szentírás kutatója.

⁹¹ DÁM 1955, 48–49.

⁹² BÍRÓ 2017, 123–124.

⁹³ Caelius Rhodiginus, azaz Lodovico Ricchieri (Rovigo, 1469–Rovigo, 1525.): velencei író, görög-latin professzor.

Az első kiadásban tizenhat könyvet magában foglaló – a későbbiekben harminc könyvre bővülő – kötet az univerzum, a Föld, a természet, valamint az emberi élet jelenségeit tárgyalja aprólékos részletességgel. Módszere egy-egy jelenség kapcsán az ókori tekintélyek felsorakoztatása úgy, hogy az idézetek egymást magyarázzák. Az étkezéshez kapcsolódó különböző témák a terjedelmes kötet több helyén is felbukkannak. A Coelius által felhasznált szövegrészek pedig a XV. könyv második és harmadik fejezetében szerepelnek, bőséges anyagot nyújtva a különböző lakomák bemutatásához. Már az eddig felhasznált részletek is bizonyítják, hogy Coelius ismerte és felhasználta Rhodiginus művét – mindössze a szövegrészletek sortrendjét cserélte fel –, de nem lenne meglepő, ha további összehasonlítások még több egyezésre derítenének fényt.

Az evilági lakomák részletezésével az utolsó vacsorát állítja szembe Coelius kommentárja: a szöveg hasonló terjedelmű az előzőekhez, középpontjában az Eucharisztia szerzése áll. Az újszövetségi részletek mellett Szent Ágoston János evangéliumához írt értekezésének részlete olvasható az Eucharisztia által elnyerhető örök boldogságról. Coelius továbbra is az evésre fókuszál: az ószövetségi eseményt, a tiltott fáról való evést az Eucharisztia elfogyasztása teszi jóvá, ami nem a testet, hanem a szívet, nem a húst, hanem a lelket, és nem a hasat, hanem az értelmet táplálja. Tehát az Énekek éneke vonatkozó sorait Jézus szavaiként magyarázza: Egyetek – azaz egyétek a testem; igyatok – azaz igyátok a vérem; és részegedjete meg – a Szentlélek által; kedveseim – akik a hit által a számomra a legkedvesebbek vagytok.

Érdekes, hogy a kommentárok többsége a szöveghelyet sem az utolsó vacsorával, sem az Eucharisziával nem hozza összefüggésbe. A legismertebb kommentárok az Isten Igéjének hallgatásával és befogadásával állítják párhuzamba a részletet, hiszen a bor miatt a Szentírás ismerete gyakori motívuma a kommentároknak; előfordul továbbá a szentek életének és cselekedeteinek követésére való buzdítás is. Ha a kommentároknak nem, akkor hol van az Eucharisziához kapcsolódó magyarázat? Két példa van erre: az egyik Paschasius Radbertus Az Úr testéről és vérééről (*De corpore et sanguine Domini*) című műve 10. fejezete. Radbertus (766 körül–865) francia bencés szerzetes írta az első átfogó művet az Eucharisztia-tanról, középpontjában a transzszubsztanciáció (átlényegülés) elméletével, amelynek híve volt. A 10. fejezet azt tárgyalja, hogy a szentáldozást miért kenyérral és borral kell végrehajtani. Itt idézi az Énekek éneke 5,1 versének részletét, mivel a szentáldozáskor a Szentlélek által megittasodnak a hívek. A tartalmi egyezésen kívül nem fedezhető fel szó szerinti egyezés Coelius művével, ám elképzelhető, hogy ismerték Radbertus értekezését: ugyanis nemcsak Európa-szerre volt elterjedt a *De corpore et sanguine Domini*, hanem már a 11–12. század fordulóján Magyarországon is találunk példát ismeretére.

A másik pedig Hildegard von Bingen (1098–1179) rupertsbergi bencés szerzetesnő, aki *Liber scivias* (*Tudd az utakat!*) című, isteni sugallatra írt misztikus látomásai második könyvének hatodik víziójában többek között pontosan az Énekek éneke 5,1 versének tárgyalt részlete alapján jeleníti meg az Eucharisziát. Bár szövegegyezés Coeliussal nincs, mindketten ismerhették a *Scivias*-t, hiszen a szöveg hatalmas népszerűsége tett szert a középkor folyamán Európa-szerre.⁹⁴

Az előszó a mű egészéhez kulcsot ad. A bibliakommentárok előszavainak kialakulása szorosan köthető ahhoz a folyamathoz, amely során az egyetemeken a diákokat rávezették egy-egy ókori auctor, filozófiai szöveg, törvénykönyv vagy akár a Szentírás valamelyik könyvének értelmezésére. Általában ezek a kurzusok egy bevezető előadással kezdődtek, amely a vizsgálandó műről mint egészről mondott el tudnivalókat, mielőtt még sorról sorra haladva, részletesen elkezdtek volna elemezni a szöveget.

Nicolaus Benger, a pálos rend 18. századi történetírója Annalesében⁹⁵ Simontornyai Musophilus Gergely és Gregorius Coelius Pannonius neves pálos író négy darabból álló levélváltását közli 1534

⁹⁴ BÍRÓ 2018, 39–43.

⁹⁵ BENGER 1743, 181–187. – A budapesti Egyetemi Könyvtár 131. számú latin kódexe is közölte a levélváltást, ez jelent meg: ETE II. 132–138, magyarul: RÉVÉSZ 1864, 586–594, részleteket közöl belőle: HARGITTAY 1981, 59–61. – SARBAK 1984, 44–52.

első napjaiból. Simontornyai, aki neve az egykorú hiteles forrásokban sehol sem fordul elő, magát így jellemzi: sincerus theologiae alumnus, secretarius reverendi et magnifici domini Emerici Bebek. A levelek szerint Coeliusnak, akit ugyan sohasem látott, megküldte Luther postilláját. Coelius, aki magát Bálint (Hadnagy Bálint⁹⁶) pálos generális perjel titkárának írja, különösen második levelében hosszú hitvitába elegendik Simontornyaival. Megállapítható, hogy 1533-ban valóban Hadnagy Bálint volt a generális perjel. (A perjel latinul prior, szerzetesi előljáró, az apátnál alacsonyabb rang.)⁹⁷

Az 1534. év második napján Simontornyai Gergely, Bebek Imre székesfehérvári prépost és a monostoralapító család ivadékanak titkára egy rövid felszólítást intézett Gregorius Coelius Pannonius-hoz, melyben felhívja figyelmét Luther Márton postillájára, melynél a világ szerinte szebb könyvet még nem látott. A levélíró ezúttal nem jól választotta meg a személyt, akit meg akart nyerni a reformáció tanításainak, amint erről Coelius azonnal sietett is felvilágosítani. Válaszában, amely 1534. január 3-án Gombaszögön⁹⁸ kelt, megírta, hogy: *„Örömet olvasnám azon postillákat, melyeket nekem oly barátságosan ajánlasz, hogyha azok szörnyetegek nem volnának. Minthogy azonban a proletáriusokat nem igen szeretem: nem tehetem, hogy eszemet bárkire rábízam. Hálát adok az Istennek, ki nekem az igazságot a szentírás értelme szerint kijelentette; ez vezérel engemet a hit és idvesség ügyében, s e szerint”,* hogy nincs szüksége a „szökevény Luther” művére, a „kárhoztatott postillákra”: nem akar Salamon asszonykáival érintkezni, mert attól fél, hogy elcsábítják, nyíltabban szólva, nem akar a „német moslék” által megfertőződni.⁹⁹ Gergely deák nem maradt adós a felelettel és egy újabb levelében hasonló érdes hangon beszél ő is a pápaságról, zsinatokról. *„(...) úgy látom, hogy te, a pápai határozmányoknak tul a rendén hive vagy, és az atyák hagyományaihoz körömszakadtáig ragaszkodol. A mi szentséges atyáink ugyanis, kik Péter után következnek, elhagyva az igazság utját, hogy Péter szavaival éljek, decretumokat s nem tudom miféle extravagánsokat csináltak maguknak, s tartok tőle, hogy az eliziumi mezőkön, az alvilágban a holtak szellemeivel ott bolyonganak mind e mai napig minden megújulás nélkül; mert Péter bizonyossága szerint a hazug tanítók vezettek félre bennünket, mint az izraelitákat a hamis próféták. Mert az Atyának szózata az égből nem azt parancsolja, hogy a pápák törvényeire, hanem azt, hogy a szerelmes fiára hallgassunk. Midőn pedig hű testvér, azt mondod, hogy atyádfiainak irataira eszedet nem bízod: engedelmeddel mondva, igen félénk s kislelkűnek látszol. Ha ugyanis a Szent Lélek, akiéi a lelkek, azt parancsolja, hogy bátran és herkulesi lélekkel vizsgálád meg barátom, atyádfiai iratait és pedig a szentírásnak mint lidiai próbakőnek alapján: cselekedd azt, kérlek. A szentírásra kell támaszkodnunk, mintegy horgonyra; mert Krisztus nem azt parancsolta, hogy a pápai rendeleteket, hanem azt, hogy a szentírásokat vizsgáljuk. Statutumokat, jusokat, dekrétumokat, extravagánsokat, s hogy egy szóba mindent befoglaljak: minden emberi hagyományokat erősen és gyorsan összezuznak az apostoli iratok, s különösen értéktelenné teszi azokat Krisztus is, Máté XV. így szólván: Minden oly ültetvény, melyet nem az én mennyei atyám ültetett, gyökerestől kiszakgattatik. Tartasz a német moslék általi bekevertetéstől; s attól nem rettegsz meg, hogy az Antikrisztus tanítványa vagy; Luthert szökevénynek nevezed; helyesen mondod, ha azt érted ez alatt, hogy ő az Antikrisztus pártjától szökött el. Salamonnak a Példabeszédes könyvben kifejezett értelmét, a mint látom, nem érted igazán, mert amaz igen bölcs férfinak pápai határozmányok s más eféle haszontalanságok soha eszébe sem jutottak. Ha pedig a zsinatokról, atyákról, egyetemekről, régi remetékről énekelsz nekem: én csak Krisztust és az ő evangéliomát sugom füleidbe. Ha mindemellett is folyvást a zsinatok tekintélyével terhelnél*

⁹⁶ Hadnagy Bálint (1460-as évek–1537 után): székely származású pálos rendi szerzetes, a rend történetírója, asztrológus.

⁹⁷ HERVAY 1984, 187–188.

⁹⁸ Gombaszög: ma Szalóc településrésze, korábban önálló község volt Szlovákiában, Rozsnyótól nem messze. Területén középkori pálos kolostor romjai találhatóak. A Szalóchoz közeli, Sajó menti települést az Ákos nemzetség alapította. A területet már az 1243-as határjárás is nevezetes helyként említi. Neve legkorábban 1371-ben fordul elő, de valószínű, hogy a 14. század eleje táján a mellette fekvő rév védelmére telepítették. Egyike volt a német jog alapján alapított településeknek. 1371-ben a Csetnekgyek megalapították a pálos kolostort, majd ezt követően az egész helység a pálosoké lett.

⁹⁹ RÉVÉSZ 1864, 586–587.

engemet: én neked mint barátomnak meg fogom mutatni, hogy az apostolok kora után minden zsinatok tévelyegtek. (...) A német moslék helyén a pápai zsarnokság meggyengítettett, mert a német birodalom amaz érseki választó fejedelmeket azaz az Antikrisztus apostolait örökre elvetette, hogy polgári ügyben semmit ne határozhassanak többé. (...) a pápisták minden szentet megszenteltelenítettek, s minden eretnekséget magukba foglalnak. Mert, hogy ha eddig nem tudtad, most tudd meg barátom, hogy a pápa Antikrisztus, s minden ő szerzeményei és felekezetei az Antikrisztus apostolai és tanítványai, kik az egész világot félrevezetnék.”¹⁰⁰

A levélírást Coelius fejezte be egy hosszú levélben, melynek lényege, hogy „Nyeljen el engem a föld, ha eszembe jut, hogy a Luther-féle szakadással egyetértsek.”¹⁰¹ „Ti mindnyájan, kik a lutherán tudományba rögzítettetek meg, kik megátalkodott emberek vagytok, s kiket már régen kiokádott Krisztus az ő szájából, hogy kárhozatos véleményre tántorodjatok, a hittel dicsekesztek, hogy rágalmakat szórjatok a felsőbbek s azután minden kegyes ember ellen. De mily oktalan vakmerőség és türehetlen kevélység az, hogy oly valamivel dicsekesztek, a mit gonoszságtokkal semmivé tettetek s magatoktól elvetettetek. És ki is gondolt valaha hitre kegyességre és szent tettek nélkül? Nem volt a hit soha ily hitetlen, ily gyalázatos, istenkáromló és kóbor testi vágyakkal betölt. Akinek esze van, értse meg; mert a nagy Antikrisztus előhírnökei éppen a jelen századi eretnekek. Vajha te is ne lennél egy ezek közül, ki úgy látszik, hogy jármát már régen leráztad nyakadról! Egyébíránt azt mondott, hogy a szentséges atyák, kik Péter után következtek, elhagyva az igazság útját, dekretumokat summulariát, extravagánsokat csináltak maguknak, kik felől elég gonoszul azt mondod, hogy azok az eliziumi mezőkön bolyonganak mind e mai napig a holtak szellemeivel, s hogy azok mint hazug mesterek vezettek félre bennünket, mként az izraelitákat a hamis próféták. Micsoda beszéd ez atyafi? Mért dühögösz az isteni atyák ellen? Mért félsz azokat gyászos gyalázatba keverni? (...) Mondj nekem csak egy oly szót a pápai dekrétumokból, mely a kegyességet eltörli s a hitet semmivé teszi: és én tüstént elhagyom vallásomat. (...) Ezt az egyet tartsd meg jelszóul: nem a pápisták – mint te mondod – hanem a lutheránok azok, kik megszenteltelenítettek minden szentet s magukba foglaltak minden eretnekséget. Légy jó egészségben s ha okosabb leszesz, kövesd a szentebbeket.”¹⁰²

A wittenbergi reformátorok körében az 1530-as évekre egyöntetű és nyilvánosan vállalt tanításá lett a pápának és az Antikrisztusnak, a római egyháznak és a Sátán zsinagógájának az azonosítása. Magyarországon ez a gondolat a nyilvánosságban meglehetősen későn jelentkezett, de hogy a magánszférában korábban is jelen volt, azt éppen a Georg Stoltz elleni nyomozás, valamint Simontornyai Gergely és Gregorius Coelius Pannonius levélváltása bizonyítja. A Luther postillája nyomán kibontakozó írásbeli összekülönbözésnek köszönhetően 1534. január 5-én kelt levelében Simontornyai többek között így ír pálos vitapartnerének: „Félsz, hogy megmértelyez a német fertő? De közben nem átallsz az Antikrisztus tanítványává lenni? Luthernek szemére veted a dezertálást? Jól mondod, ha úgy érted, hogy elhagyta az Antikrisztus táborát! (...) ha a pápa áll, Krisztus bukik, ha Krisztus áll, a pápa bukik. A német özönvíz (csodálom, hogy a pogányok mocskát nem tetted hozzá) alámosta a pápai zsarnokságot, mert a német birodalom az érsek-választófejedelmeket, azaz az Antikrisztus apostolait örökre elvetette, hogy ne dönthessenek világi ügyekben. (...) Mert, barátom, ha eddig fogtad volna föl, tudd meg most, hogy a pápa maga az Antikrisztus és az ő összes teremtménye és követője az Antikrisztusnak apostola és tanítványa, akik az egész világot tévútra vezetik.” Az itt „német fertőnek”, majd „német özönvíznek” fordított *Germanica colluvies/illuvies* (Révésznel: „német moslék”) már Coelius megelőző levelében szójáték, ugyanis ez a szókapcsolat idiómaként csatornaszennyet, piszkos áradatot jelenthet. Ezért hiányolja belőle Simontornyai a pogányok mocskát.¹⁰³

Simontornyai Gergely azt mondja Coeliusról egyik levelében, hogy test szerint sohasem látta,

¹⁰⁰ RÉVÉSZ 1864, 586–589.

¹⁰¹ DÉZSI 1900, 6–7.

¹⁰² RÉVÉSZ 1864, 589–593.

¹⁰³ CSEPREGI 2013, 258.

de kedveli a műzsák és szent tudományok körül való szorgalmatoskodásáért.¹⁰⁴ Miben nyilvánulhatott meg ez már 1534 előtt, nem tudjuk. A fenti levélváltás is bizonyítja, mint Bebek Imrének a Dévai Bíró Mátyás polémikus műveinek kiadása körül kifejtett áldozatkészsége, hogy még irodalmi eszközökkel is igyekezett diadalra vinni a reformációt. A buzgalom nem is tévesztette el hatását, eredménye szemmel láthatóan megmutatkozott.¹⁰⁵

Ez az 1534-ben folyt hitvita megelőzi a Dévai Bíró Mátyás és Szegedi Gergely¹⁰⁶ között 1535-ben lezajlott polémiát, és így e téren az elsőnek tekinthető. Bebek Imre azután, ameddig hatalma elért, erőszakkal is fellépett a katolikusok ellen. 1534-ben elfoglalta a Miskolc melletti tapolcai apátságot és papjait elűzte.¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ RÉVÉSZ 1864, 589.

¹⁰⁵ ZOVÁNYI 1921, 120.

¹⁰⁶ Szegedi Gergely (?–Nagyvárad, 1550. május 4.): ferences szerzetes, tartományfőnök. A Sorbonne-on tanult és szerzett diplomát. Ellenezte a reformációt.

¹⁰⁷ S. SZABÓ 1936, 370.

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁCS 2017 ÁCS Pál: Dévai Mátyás. A „magyar Luther” (1500 körül–1545 júniusa előtt). In: *Protestáns hősök. Fél száz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből 2.* Szerk. Faggyas Sándor. Budapest 2017, 7–10.
- ÁCS 2023 ÁCS Pál: 1531 – Bebörtönzik Dévai Mátyást. A reformáció kibontakozása Magyarországon. In: *Magyarország globális története. A kezdetektől 1868-ig.* Szerk. Laczó Ferenc – Vadas András – Varga Bálint. Budapest 2023, 216–220.
- BALÁZS KOVÁCS 2017 BALÁZS KOVÁCS Sándor: Az Alsó-Dunamellék reformációja. *WMMÉ XXXIX* (2017) 443–502.
- BALÁZS KOVÁCS 2022 BALÁZS KOVÁCS Sándor: Mennydörgés és vigasztalás. Egy református lelkipásztor-esperes, Tolnai Decsi Gáspár dörgedelmei a 16. századból. *WMMÉ 44* (2022) 119–146. DOI: <https://doi.org/10.55022/WMME.2022.3>
- BENDA 1991 BENDA Kálmán: Unitáriusok a hódoltságkori Dél-Baranyában. *Baranya* 4/1–2 (1991) 87–97.
- BENGER 1743 BENGER, Nicolaus: *Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli Primi Eremitae volumen secundum...* Posonii 1743.
- BÍRÓ 2017 BÍRÓ Csilla: Gregorius Coelius Pannonius Énekek éneke-kommentárja. In: *Fordítás, tolmácsolás, értelmezés.* Szerk. Mikusi Balázs – Rózsaferi Zsuzsanna – Sirató Ildikó. Budapest 2017, 110–120.
- BÍRÓ 2018 BÍRÓ Csilla: Az Énekek éneke 5,1 verse mint az Eucharisztia előképe Andreas Pannonius és Gregorius Coelius Pannonius kommentárjában. In: *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon.* Szerk. Szelestei N. László. Budapest 2018, 33–43. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 21).
- BOD 1766 BOD Péter: *Magyar Athenas...* H. n. 1766.
- BOJTOS 2016 BOJTOS Anita: Epizód a magyar vonatkozású bécsi könyvkiadás XVII. századi történetéből. Gregorius Coelius Pannonius Énekek éneke-kommentárja, 1681. In: *Habitus. Tanulmányok a Colloquium Officiale II. konferencia előadásaiból.* Szerk. Baráth Dóra – Kiss Alpár. Budapest 2016, 111–142.
- CSEPREGI 2011 CSEPREGI Zoltán: Bebek Imre prépost budai menyegzője (1533). A szabadság evangéliumától a házas papok rendjének regulációjáig. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarium Hungaricarum [Balázs Mihály köszöntése]* XXX (2011) 95–103.
- CSEPREGI 2013 CSEPREGI Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján.* Budapest 2013. (Humanizmus és reformáció 34.)

- CSEPREGI 2020 CSEPREGI Zoltán: Egyházi irodalom és reformáció a Szapolyai-uralkodók ország részében (1526–1570). In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Budapest 2020, 243–260. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet)
- DÁM 1955 DÁM Ince: *A Szeplőtelen Fogantatás védelme Magyarországon a Hunyadiak és Jagellók korában*. Róma 1955. (A Katolikus Szemle Kis Könyvtára 1.)
- DEBRECENI EMBER 2009 DEBRECENI EMBER Pál: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*. Sárospatak 2009.
- DÉZSI 1900 DÉZSI Lajos: *Szent Ágoston Reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől 1537*. Budapest 1900. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 6.)
- ETE II. *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Második kötet: 1530–1534. Szerk. Bunyitay Vince – Rapacs Rajmund – Karácsonyi János. Budapest 1904.
- FÖLDEVÁRY 1898 FÖLDEVÁRY László: *Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkezület történetéhez I–II*. Budapest 1898.
- HARASZTI SZABÓ – KELÉNYI 2019 HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526*. Budapest 2019. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3.)
- HARGITTAY 1981 *Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század) I*. Sajtó alá rendezte Hargittay Emil. Budapest 1981. (Magyar Hírmondó)
- HERVAY 1984 HERVAY Ferenc: *A magyarországi kolostorok pusztulása a 16. század közepén és a reformáció*. In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Szerk. Fabiny Tibor. Budapest 1984, 183–194.
- HOLUB 1911 HOLUB József: *A tolnai reformáció történetének vázlatja*. Szekszárd 1911.
- KÁLI é. n. KÁLI Gábor Csaba: *Bebek Ferenc és György. Két 16. századi főúr rövid életrajza*. <https://www.szadvar.hu/tag/bebek.imre/> (elérés: 2023. 11. 11.)
- KATHONA 1974 KATHONA Géza: *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*. Budapest 1974. (Humanizmus és reformáció 4.).
- KEVEHÁZI 2005 KEVEHÁZI László: *„A kereszt igéjét hirdetni kezdtem”. Sztárai Mihály élete és szolgálata*. Budapest 2005.
- LÁBADI 2000 LÁBADI Károly: *Istennek népei a Drávaszögben*. Eszék 2000.
- OBORNI 2017 OBORNI Teréz: *Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551)*. Pécs–Budapest 2017. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok)
- ŐZE 2005 ŐZE Sándor: *A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél*. Piliscsaba 2005. (METEM Könyvek 54.)
- ŐZE 2019 ŐZE Sándor: *A reformáció elterjedése a Dél-Dunántúlon Szegedi Kis István tevékenysége tükrében*. In: *Reformáció a Dél-Dunántúlon*. Szerk. Borsy Judit. Pécs–Kaposvár–Szekszárd 2019, 33–49.

- PAYR 1924 PAYR Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története I.* Sopron 1924.
- PÉTER 1995 PÉTER Katalin: A reformáció Magyarországon. In: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból.* Budapest 1995, 15–30.
- RÉVÉSZ 1864 RÉVÉSZ IMRE: Simontornyai Gergely ösmeretlen magyar reformátor 1534-ből. *Sárospataki Füzetek* 8 (1864) 586–594.
- S. SZABÓ 1936 S. SZABÓ József: A reformációnak egy változatos küzdőtere. *Protestáns Szemle* 45 (1936) 368–377.
- SARBAK 1984 SARBAK Gábor, Gyöngyösi Gergely biográfiájához. *ItK* 88 (1984) 44–52.
- SARBAK 2005 SARBAK Gábor: Gregorius Coelius Pannonius. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor III.* Szerk. Kőszeghy Péter. Budapest 2005, 363.
- SCHRAUF 1893 SCHRAUF Károly: *Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis. A krakói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke (1493–1558).* Budapest 1893. (Magyarországi tanulók külföldön III.)
- SCHRAUF 1902 SCHRAUF Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig.* Budapest 1902. (Magyarországi tanulók külföldön IV.)
- SZABÓ 2017 SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613.* Budapest 2017. (Humanizmus és reformáció 37.)
- SZAKÁLY 1995 SZAKÁLY Ferenc: Szegedi Kis István és Skaricza Máté életéhez és működéséhez. In: Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.* Budapest 1995, 92–171. (Humanizmus és reformáció 23.)
- TIMÁR 1992 TIMÁR György: Tolna története a középkorban. In: *Tolna mezőváros monográfiája.* Szerk. Glósz József – V. Kápolnás Mária. Tolna 1992, 39–90.
- TOLNAI é. n. [szerző nélkül:] *Tolnai Máté bencés főapát.* <http://www.szentver-bata.hu>tolnai-mate> (elérés: 2023. 09. 10.)
- TÓTHNÉ é. n. TÓTHNÉ Unghy Ilona: *A simontornyai református népiskola története.* <http://www.simontornya.hu/a-reformatus-elemi-nepiskolarol-bovebben> (elérés: 2023. 10. 16.)
- TÜSKÉS 2008 TÜSKÉS Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között.* Budapest 2008.
- UGRAI 2017 *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület lelkeszei. A kezdetektől a millenniumig. Adattár.* Szerk. Ugrai János. Sárospatak–Tiszaújváros 2017. <https://patakarchiv.hu/portal/download/a-tiszaninnyi-reformatus-egyhazkerulet-lelkeszei-a-kezdetektol-a-millenniumig/> (elérés: 2018. 04. 05.)
- VARGA 1975 VARGA IMRE: Magyarországi tanulók a padovai egyetemen a XV–XVI. századfordulón. *ItK* LXXIX/2 (1975) 211–218.
- VARGA 2008 VARGA Szabolcs: Etnikum, felekezetiség és migráció a Dél-Dunántúlon és Szlavóniában a 16–17. században. In: *Vallás és etnikum Közép-Európában.* Szerk. Kupa László. Pécs 2008, 44–57.

ZOVÁNYI 1921

ZOVÁNYI 1977

ZOVÁNYI Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Budapest 1921. (reprint: 1986)

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest 1977.

RÖVIDÍTÉSEK

ItK
WMMÉ

Irodalomtörténeti Közlemények, Budapest
A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

**A Religious Debate in Writing
from the Period of the Early Protestant Reformation:
Gergely Simontornyai
and Gregorius Coelius Pannonius**

Protestant reformers and preachers born in South Transdanubia had a major role in the spread of the Protestant Reformation in the region. Their large number demonstrates the receptiveness of the local population – primarily the peasantry living in market towns – to new ideas arriving from the West. Hungarians facing a grave historical crisis after the Battle of Mohács found an answer to their questions regarding fate in the message spread by the Reformation.

Gergely Musophilus Simontornyai was one of these little-known Hungarian reformers. He was a secretary to Imre Bebek, Provost of Székesfehérvár, and a member of the Hungarian clergy. He was one of the first priests to accept the doctrines of Reformation and tried to disseminate them so early when the Latin-language work by Mátyás Bíró Dévai had not yet been published. The literary records that preserved Simontornyai's name as a supporter of the Protestant Reformation are none other than the letters he sent to Gregorius Coelius Pannonius and the ones he received on ecclesiastical matters. These confidential private letters are of unusual interest regarding the history of the Hungarian Reformation both because they are unique in this field and because they show how the cause of the Reformation was perceived outside of official circles by its supporters and opponents.

We do not know much about Gregorius Coelius Pannonius, either. We only have a few biographical data: the earliest reference to him comes from the first days of 1534 when he stayed in the Pauline monastery in Gombaszög (Gömör County). From 1537 until he died in 1552, he was the Prior of the Pauline monastery next to the Hungarian church of Santo Stefano Rotondo in Rome.

On the second day of 1534, Gergely Simontornyai addressed a short letter to Gregorius Coelius Pannonius, in which he drew his attention to Martin Luther's *Postil*. In his opinion, the world had never seen such a beautiful book before. This time, the letter writer did not choose well the person he wanted to win over to the teachings of Reformation, as Coelius shortly informed him about it. Gergely did not hesitate to reply, either. In another letter he also expressed his opinion in a similar harsh tone about the papacy and the synods. Coelius ended the correspondence with a long letter, the essence of which was the following: "*May the earth swallow me up if I ever think of agreeing with Luther's schism.*" Gergely Simontornyai wrote about Coelius in one of his letters that he had never seen him in person, but he liked him for his diligence around the muses and sacred sciences.